

САВЕЗ САМОСТАЛНИХ СИНДИКАТА СРБИЈЕ

Schweizerisches Arbeiterhilfswerk **SAH**
Œuvre suisse d'entraide ouvrière **OSEO**
Swiss Labour Assistance **SLA**

Мр Сања Пауновић

НЕФОРМАЛНА ЕКОНОМИЈА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

**СТУДИЈА СЛУЧАЈА
РЕГИОНАЛНИ ПРИМЕР:
ПЧИЊСКИ ОГРУГ — ВРАЊЕ**

Београд, 2008.

мр Сања Пауновић

НЕФОРМАЛНА ЕКОНОМИЈА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

мр Сања Пауновић
НЕФОРМАЛНА ЕКОНОМИЈА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ
Студија случаја
Регионални пример: Пчињски округ -Врање

Издавачи
САВЕЗ САМОСТАЛНИХ СИНДИКАТА СРБИЈЕ
И SWISS LABOR ASSISTANCE (SLA)

За издаваче
МИРА ДИМИТРИЈЕВИЋ, СЕКЦИЈА ЖЕНА СССС
ПЕТАР ВАСИЛЕВ, SWISS LABOR ASSISTANCE

Извршни издавач
НИП „РАДНИЧКА ШТАМПА“
Трг Николе Пашића 5/У, 11000 Београд

Рецензенти
ДР РАЈКО КОСАНОВИЋ
ДИВНА ВУЈАСИНОВИЋ-ДУЧИЋ

Штампа
СА-МИ ГРАФИКА, Београд

Тираж
500 примерака

ISBN 978-86-7073-124-0

*Издавање ове публикације помогла је Швајцарска организација
за помоћ свету рада (SLA) у оквиру пројекта
„Синдикати и социјални дијалог у Србији“*

Мр Сања Пауновић

НЕФОРМАЛНА ЕКОНОМИЈА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Студија случаја

Регионални пример:
Пчињски округ - Враће

САВЕЗ САМОСТАЛНИХ СИНДИКАТА СРБИЈЕ
SWISS LABOR ASSISTANCE (SLA)

Београд, 2008.

САДРЖАЈ

УВОД	7
1. ПРИКАЗ ИМПЛЕМЕНТАЦИЈЕ ПРОЈЕКТА У СРБИЈИ „Промовисање права и представљање запослених у неформалној економији“	9
2. РЕЗОЛУЦИЈА САВЕЗА САМОСТАЛНИХ СИНДИКАТА СРБИЈЕ О СПРЕЧАВАЊУ РАДА НА ЦРНО	17
3. СТУДИЈА СЛУЧАЈА: ПЧИЊСКИ ОКРУГ –ВРАЊЕ	19
4. MKS/PERC – FNV Пројекат: CIE/NDD: „Промовисање права и представљање запослених у неформалној економији“: АНАЛИЗА НЕФОРМАЛНЕ ЕКОНОМИЈЕ / НАЦИОНАЛНИ ИЗВЕШТАЈ – СРБИЈА.....	27
ITUC/PERC - FNV Project: CIE/NND: "Promotion of rights and representation of workers in informal economy" INFORMAL ECONOMY ANALYSIS / NATIONAL REPORT - SERBIA	73

5. MKS/PERC – FNV Пројекат: СIE/NDD: „Промовисање права и представљање запослених у неформалној економији“: НАЦИОНАЛНИ АКЦИОНИ П Л А Н за период јули 2008. – јули 2009. године	119
ЗАКЉУЧАК	129
ЛИТЕРАТУРА.	131

УВОД

Неформална економија је део економије коју карактерише нерегуларно и нелегално пословање.

“Неформални сектор није одсечна даска за побољшање него стратегија за преживљавање.”¹

Неформално запошљавање, према дефиницији Међународне организације рада је **“запошљавање без сигурних уговора, бенефиција за раднике или без социјалне заштите”**. Састоји се од две основне компоненте: 1) само-запошљавања у неформалним предузећима и 2) плаћеног запошљавања на неформалним пословима. Наиме, идеја је да само-запослени у неформалним предузећима и запослени на неформалним пословима немају сигурне уговоре, бенефиције за раднике или социјалну заштиту, те да су у начелу мање плаћени од особа које се баве истим, али формалним послом.

Сива економија је сваки вид економске активности који није законски регулисан регуларним токовима. Сива економија подразумева непријављивање делатности одговорном државном ресору, чиме се избегава плаћање пореза и самим тим чини кривично дело.

¹ Међународна организација рада, 2001. године

Достојанствен рад је такав рад који омогућава добар живот (најкраће речено). Појам достојанственог рада је као идеју водилу и циљ увела и дефинисала Међународне организације рада 1999. године. Он се **састоји од четири компоненте: запошљавања, права запослених, заштите и социјалног дијалога**. Достојанствен рад се заснива на уверењу да су све ове четири компоненте потребне за стварање најбоље позитивне перспективе за социјални напредак и развој.

Овај рад садржи:

1. Приказ имплементације Пројекта у Србији „Промовисање права и представљање запослених у неформалној економији“
2. Резолуцију Савеза самосталних синдиката Србије о спречавају раду на црно
3. Студију случаја: Пчињски округ –Врање
4. Анализу неформалне економије / Национални извештај – Србија
5. Национални акциони план за период јули 2008. – јули 2009. године

ПРИКАЗ ИМПЛЕМЕНТАЦИЈЕ ПРОЈЕКТА У СРБИЈИ

„Промовисање права и представљање запослених у неформалној економији“

Савез самосталних синдиката Србије (СССС) се проблемима везаним за неформалну економију бави од самог почетка његовог појављивања на територији Републике Србије. Одржани су бројни састанци, округли столови, донете резолуције које настоје да предупредe овај проблем и његово даље ширење (Резолуција о социјалном дијалогу, Резолуција о заштити радника који су у процесу транзиције остали без посла, Резолуција о спречавању рада на црно, Резолуција о безбедности и здрављу на раду и Резолуција о заштити радника са Косова и Метохије). Савез самосталних синдиката Србије је покренуо иницијативу у подунавском региону – Смедереву, да се на најбољи и најефикаснији начин покуша, да се неформална економија преведе у формалну. Уз сарадњу синдикалне организације у Смедереву, те помоћ инспекцијских органа, локалних медијских институција и других људи добре воље, постигнути су конкретни резултати. Искуства Смедерева су потом послужила као вид обуке за синдикално руководство и стручне службе синдиката у више места у Србији (Сокобањи, Врњачкој бањи, Београду итд.) како се борити за решавање овако ком-

пликованог проблема. На нивоу Савеза самосталних синдиката Србије одржан је Округли сто под називом «*Како смањити незапосленост и рад на црно?*» чији су активни учесници били високи представници надлежних министарства, инспектората, Привредне коморе Србије, Међународне организације рада, те други представници владиних и невладиних организација.

Средином 2007. године, Савезу самосталних синдиката Србије понуђено је да се прикључи пројекту PERC/FNV „*Промовисање права и представљање запослених у неформалној економији*“, да би од октобра 2007. године СССР и званично био укључен у исти. Специфичност пројекта се огледа у томе да у њему учествују све репрезентативне синдикалне организације које постоје у једној земљи, тако да Србију у пројекту поред СССР, представља и синдикат УГС «Независност».

Пројекат је започет 2001. године, постепено се ширио, и данас он покрива девет земаља из два регионална подручја: Западног Балкана и Нових независних држава (земље бившег Совјетског Савеза). У првој групи земаља, заједно са Србијом су још и Хрватска, Грузија и Украјина, док су у другој групи земаља Црна Гора, Албанија Јерменија, Азербејџан и Киргистан. Финансира га Холандска влада, а одвија се под окриљем ICTU/ILO – ASTRAV.

Пројекат траје три године, почев званично од 2008. године. Задачи којима ће се његови учесници бавити су следећи:

- 1) структуралне реформе учесника пројекта,
- 2) колективно представљање и организовање у синдикату,
- 3) сарадња са социјалним партнерима и
- 4) укључивање у савезе и сарадња са појединим друштвама.

Организациону структуру пројекта окупља г. Сергејус Гловацкас из Литваније (координатор за техничке детаље), а научну подршку координира проф. Крастјо Петков из Бугарске. Саветодавна група се састаје једном годишње и доноси одлуке о даљим активностима. Супервизор је г. Јап Винен. Пројекат има и свој надзорни одбор. Предвиђено је да се све пројектне активности одвијају у земљи носиоцу пројекта.

Национални координатори Пројекта за Србију су из Савеза самосталних синдиката Србије: мр Сања Пауновић; а из УГС „Независност“ - Мина Вукојичић и Зоран Ристић. Чланови најуже радне групе на Пројекту, из Савеза самосталних синдиката Србије су председница секције жена Мира Димитријевић и председница секције младих Марија Грбић, а по потреби додатно су се ангажовали мр Драгана Петковић-Гајић, др Рајко Косановић, Дивна Вујасиновић Дучић, Љубан Жигмунд и други.

Први део рада на Пројекту, подразумевао је израду националног извештаја под називом „Анализа неформалне економије у Србији“. Анализа је урађена у предвиђеном року, у марту месецу, након чега је преведена на енглески и достављена организатору пројекта, Сергејусу Гловацкасу. Анализу је урадила радна група састављена од представника оба репрезентативна синдиката у Србији, а чинили су је из Савеза самосталних синдиката Србије: мр Сања Пауновић, национални координатор пројекта, Мира Димитријевић и Марија Грбић; а из УГС Независност: Мина Вукојичић, Зоран Ристић и Злата Зец. „Анализа неформалне економије у Србији“ (на српском и енглеском језику) дата је као посебно поглавље ове књиге.

Следећи корак је био израда Националног акционог плана за Србију за прву годину примене Пројекта, тј. календарски јули 2008/2009 године, а чија реализација практично треба да отпочне у септембру 2008. године. Рок за израду овог документа је био јуни месец 2008. године, потом је уследило његово разматрање током регионалне тематске радионице о неформалној економији одржане у Бриселу 24. и 25. јуна 2008. године.

Наиме, регионална тематска радионица о неформалној економији одржана је под покровитељством холандског синдиката FNV, а учесници састанка су биле земље /Западног Балкана/: Србија, Хрватска, Украјина и Грузија, које су у првој групи земаља са већ урађеним ситуационим анализама о стању неформалне економије у својим земаља, а које су на састанку и презентоване, као и /нове независне земље/: Албанија, Арменија, Азејрбејџан и Киргистан, које су у другој групи земаља, којима тек предстоји израда поменуте ситуационе анализе и националног акционог плана. Црна Гора, која такође припада другој групи земаља није присуствовала састанку.

Из Србије, у име Савеза самосталних синдиката Србије учествовала је мр Сања Пауновић, а из УГС „Независност“ Мина Вукојичић, као национални координатори Пројекта неформална економија за Србију. Из УГС „Независност“ учествовала је и Весна Бајић у функцији консултанта Пројекта – која ради у саставу Саветодавног тела. Састанку је присуствовао супервизор Пројекта г. Јап Винен.

Саветодавна група за Пројекат „Промовисање права и представљање запослених у неформалној економији“ одржала је састанак претходан дан, тј. 23 јуна 2008. године и разма-

трала достављене националне ситуационе анализе Србије, Хрватске, Украјине и Грузије. На овом састанку је оцењено да су документи професионално урађени. Према подацима из ситуационих анализа урађених по земљама, Хрватска је била најближа европским статистичким показатељима, тј. неформална економија у Хрватској креће се испод 20%, док је у Србији и Украјини двоструко већи ниво неформалне економије и слаба социјална заштита, па су имајући то у виду ове земље ближе групи транзиционих земаља.

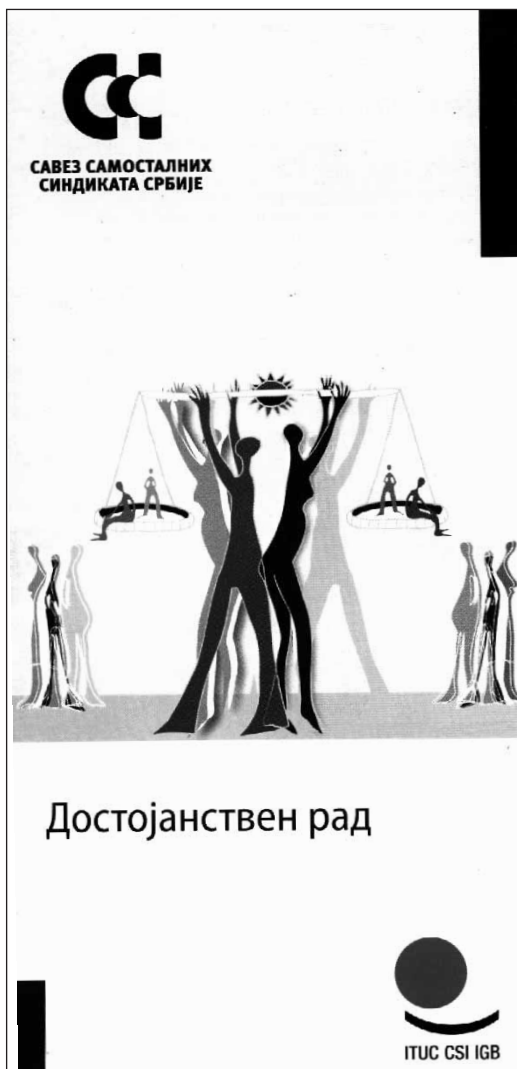
Имајући у виду да је неформална економија најзаступљенија у области текстила, грађевинарства, пољопривреда, трговине, услуга и туризма, овај пројекат ставља тежиште управо на поменуте гране. Практичне активности треба да допринесу смањењу неформалне економије, а подразумевају обуку за превођење радника из неформалне економије у формалну, промовисање права запослених у овом сектору, регионалне кампање, затим укључивање синдиката, послодаваца, инспекција рада и невладиних организација да се ангажују и помогну на свим нивоима. Посебно је важно њихово ангажовање на локалном нивоу, јер се показало да у Србији постоје велике регионалне разлике у развијености, те тиме и учешћа радника и укључености у неформалну економију. Тако нпр. имамо развијенији север од југа, већу могућност запошљавања у великим градовима, а на селима готово да посла и нема. Индустијска производња у селима је добрим делом угашена (нпр. текстилна индустрија у округу Врање), нових послова нема, па тиме ни финансијских извора за живот. У оваквим ситуацијама људи су принуђени да раде у неформалној економији. Студија случаја из Врања, је свакако један драстич-

нијих примера гашења фабрика, високе незапослености и тражења ухљебљења у неформалној економији.

Није то само проблем у Србији, него и у свим земљама Западног Балкана. Уочава се, да су две групе људи заступљене у неформалној економији. Једни, који већ имају радна места, па радом у неформалној економији само допуњују кућни буџет, и други којима је рад у неформалној економији једини извор прихода. Ову другу групу је често теже идентификовати, због мобилности (нпр. сезонски радници у пољопривреди, рад на уличним тезгама, где један дан ради један члан домаћинства, а други дан други итд.).

Председништво Већа Савеза самосталних синдиката Србије на својој 32. седници, одржаној 10.09.2008, усвојило је Национални акциони план за Србију за 2008/2009 годину и кренуло у реализацију Пројекта, кампањом за „Достојанствен рад“ одржаном у Београду 07.октобра 2008. године. Поред флајера о достојнствено раду, који су том приликом дељени широм Србије – у фабрикама, на улицама, подељени су и флајери које је урадила Секција младих Савеза самосталних синдиката Србије под називом «Стоп раду на црно».

Уочи централног обележавања дана достојнственог рада, одржане су кампање у неколико градова у Србији – Крагујевцу, Нишу, Суботици и Београду, где су представници Самосталног синдиката металаца и гранског синдиката металаца «Независност» у сарадњи са Инспекцијом рада обишли 21 фирму ради провере уговора о раду, те контроле примене стандарда о безбедности и заштити здравља на раду. Ове активности су спроведене и у приватним угоститељским објектима и трговинским радњама. Акција ће се и даље спроводити, како би се заштитили радници запослени без уговора о раду.

Полазећи од принципа ратификованих међународних конвенција и препорука МОР-а, политика запошљавања и рада у Републици Србији мора се заснивати на равноправности и потпуној законитости, како би се спречиле масовне појаве рада на црно (сива економија). У циљу поспешивања ове активности Савез самосталних синдиката Србије, на предлог одређеног броја синдиката, усвојио је на 13. Конгресу

РЕЗОЛУЦИЈУ О СПРЕЧАВАЊУ РАДА НА ЦРНО

На десетине хиљада радника у Републици Србији, из дана у дан, све више остаје без посла и приморано је да код извесног броја послодаваца ради на црно, како би обезбедили минималну егзистенцију за себе и своју породицу.

Радити на црно значи бити непријављен, немаи обавезно социјално осигурање, здравствену заштиту, пензиони стаж и материјално обезбеђење у случају незапослености.

Радници који раде на црно, немају уговоре о раду који им гарантују било какву зараду, безбедност и здравље на раду, законско радно време, одсуства, одморе, итд., јер овакав начин рада представља рад у «робовским условима», без икакве одговорности послодаваца за њихове животе.

Рад на црно за државу значи губитак милионских прихода по основу пореза, које не плаћају послодавци и запослени,

стварање нелојалне конкуренције на тржишту, енормно стицање богатства послодаваца на туђ рачун, као и могућност високог места на друштвеној лествици, а самим тим велики утицај на власт.

Само пријављени радници могу користити заштиту и права која им омогућавају какви такви закони и колективни уговори, а могу рачунати да ће остварити право на пензијско, здравствено и друго осигурање, накнаду за боловање, накнаду у случају повреде на раду, и тд.

Конгрес Савеза самосталних синдиката Србије позива Скупштину Републике Србије и Владу Републике Србије, као и друге државне органе, да стварањем закона и применом постојећих прописа, створе привредни амбијент у коме ће бити што мање рада на црно и да конкретним мерама против несавесних послодаваца утичу на нестајање рада на црно у свим привредним сферама наше земље. У таквој акцији, Савез самосталних синдиката Србије ће учинити све да се примене адекватни прописи и на тај начин макар смањи рад на црно.

У оквиру пројекта «Подршка социјалном дијалогу у Србији» Швајцарског савета за помоћ свету рада (СЈА) спроведено је истраживање неформалне економије у Врању, на бази студије случаја. Резултати ове анкете спроведене у Врању биће тема Округлог стола који ће се одржати у овом граду, уз учешће синдиката, општинског и регионалног руководства, као и инспекције рада. На овакве активности у Врању се гледа са великим надама и очекивањима, и са жељом свих грађана Пчињског округа да се радни и животни услови промене значајније на боље.

РЕГИОНАЛНИ ПРИМЕР:
ПЧИЊСКИ ОКРУГ -ВРАЊЕ
ВЕЋЕ САВЕЗА САМОСТАЛНИХ
СИНДИКАТА ПЧИЊСКОГ ОКРУГА ВРАЊЕ
СТУДИЈА СЛУЧАЈА

Истраживање извршило: Веће Савеза самосталних
синдиката општине Врање
Истраживачки тим: Ружица Стошић
Божана Митић
Миодраг Трајковић
(сви радници Стручне службе Већа)

Циљна група: жене – раднице које су у процесу транзиције
остале без посла по основу технолошког вишка или стечаја

Веће Савеза самосталних синдиката Пчињског округа са седиштем у Врању редовно прати стање у предузећима и материјално-социјални положај запошљених у процесу транзиције а нарочито жена.

Град Врање, према последњем попису становништва из 2002. године, броји 56.366 а са околином 87.288 становника.

Од овог броја, према подацима Националне службе за запошљавање у Врању, незапослено је 10.800 од чега је број незапослених жена 6.156.

Квалификациона структура незапослених жена је следећа:

- са првим степеном 1.506
- са другим степеном 1.826
- са трећим степеном 961
- са четвртим степеном 1.420
- са шестим степеном 330
- са седмим степеном 113

Оно што карактерише Град Врање то је да је у периоду транзиције, тачније од 2000. године до данас, остао велики број радника без посла и то у предузећима у којима су претежно радну снагу (70%) чиниле жене. Реч је о некадашњим гигантима југословенске и српске привреде ХК ПК «Јумко» АД Врање и ХК «Коштана» АД Врање, а врло је карактеристичан и пример ТИВ Интернационала из Врањске Бање у коме је такође била запослена претежно женска радна снага.

Некадашњи Памучни комбинат «Јумко» запошљавао је пре транзиције 7.300 радника, претежно жена. У периоду од 2004. године до данас, без посла је остало преко 4.500 радника, по основу технолошког вишка, тачније њих 4.512 је узело социјални програм и отишло на евиденцију Националне службе за запошљавање.

Запошљени у ХК «Коштана» АД Врање једном од највећих произвођача обуће на простору бивше Југославије и Србије нису имали ту прилику већ су остали без посла због стечаја у предузећу, који је уведен новембра месеца 2003. године.

Посебна прича су запослени у ТИВ Интернационал, који је приватизован 29.12.2002. године а предузеће не ради од 01.12.2006. године. Ту је настао велики проблем јер запослени

нису могли за ово време да остваре ни једно право из радног односа. С обзиром на нерешен статус, јер их све државне институције сматрају лицима која имају радни ангажман, што формално и јесте тако, нису могли да остваре ни једно од права код Центра за социјални рад или Националне службе за запошљавање, тако да су у једном правном вакууму.

Знајући за све ове проблеме, Веће Савеза самосталних синдиката Пчињског округа извршило је анкетаирање путем случајних узорака и дошло се до следећих сазнања:

1. Мирослава, некада радница «Јумка», рођена 1966. године, мајка једног детета остала без посла по основу технолошког вишка. Узела социјални програм и била неколико година без посла. Сада ради код приватног послодавца на црно.
2. Слађана, некада радница «Јумка», рођена 1965. године, мајка четворо деце, остала без посла по основу технолошког вишка. Узела социјални програм и била без посла до пре три месеца. Сада радно ангажована код приватног послодавца на црно.
3. Биљана, некадашњи радник «Јумка» рођена 1978. године, мајка двоје деце, остала без посла по основу технолошког вишка. Узела социјални програм и била 3 године без посла. Супруг незапослен. Сада ради код приватног послодавца на црно.
4. Лидија, некада радница «Јумка», рођена 1971. године, мајка троје деце, остала без посла по основу технолошког вишка. Узела социјални програм и неколико година након тога била без посла. Удата, супруг радио на одређено време код приватних послодаваца, сада радно ангажована код приватног послодавца на црно.

5. Весна, некада радница «Јумка», рођена 1970. године, мајка троје деце. Остала без посла по основу технолошког вишка. Узела социјални програм и била више година на евиденцији Националне службе за запошљавање. Сада радно ангажована код приватног послодавца на црно.
6. Славица, некада радница «Јумка», рођена 1968. године, мајка четворо деце. На евиденцији лица која траже запослење код Националне службе за запошљавање. Супруг такође не ради. Једва остварила право на дечији додатак.
7. Славица, некада радница «Коштане», рођена 1969. године, без посла остала по основу стечаја предузећа. Мајка једног детета. Завршена виша школа. Супруг запослен и прима минималну зараду.
8. Снежана, некада радница «СИ маркета», рођена 1954. године, остала без посла по основу технолошког вишка. Има сина студента. Без извора прихода и шансе за запослење.
9. Слађана, некада радница «Коштане», рођена 1972. године, ССС, мајка двоје деце. Супруг незапослен. Тренутно запослена код приватног послодавца и ради на црно.
10. Сунчица, некада радница «Коштане», рођена 1965. године, након вишегодишњег чекања на посао почела да ради код приватног послодавца на црно. Супруг незапослен.
11. Снежана, некада радница «Симпа». Рођена 1976. године. Самохрана мајка двоје деце. Ради на црно у киосцима брзе хране.

12. Олга, некада радница ТИВ Интернационала, рођена 1956. године, тешко оболела, двоје деце свршени студенти. Без посла, без пензије.
13. Мирјана, радница ТИВ Интернационал, рођена 1963. године. Избегло лице из Хрватске. Мајка двоје деце. Супруг такође не ради.
14. Станче, радник ТИВ Интернационал, рођена 1962. године, мајка троје деце, разведена.
15. Веселинка, радница ТИВ Интернационал, рођена 1956. године, мајка двоје деце који су свршени студенти. Изгубила треће дете, сина старог 20 година. Супруг незапослен, такође радник ТИВ Интернационал.
16. Зорица, некада радница Робне куће «Београд» у Врању. Рођена 1955. године. Технолошки вишак. Самохрана мајка двоје деце. Ради код приватног послодавца на црно.
17. Стана, некада радница «Коштане», виша школска спрема. Рођена 1966. године. Самохрана мајка једног детета, ученика средње школе. Без посла и права на било какву накнаду.
18. Стана, некада радница «Јумка». Рођена 1953. године. Има 27 година радног стажа. Остала без посла по основу технолошког вишка. Има двоје деце. Запослена код приватног послодавца и ради на црно.
19. Зорица, некада радница «Јумка». Рођена 1954. године. Има 29 година радног стажа. Остала без посла по основу технолошког вишка. Има двоје деце. Запослена код приватног послодавца и ради на црно.

20. Весна, некада радница «Јумка», остала без посла по основу технолошког вишка. Има радни стаж 28 година. Ради код приватног послодавца на црно.
21. Снежана, рођена 1963. године, некада радница «Јумка». Остала без посла по основу технолошког вишка. Има двоје деце. Не ради. Супруг ради повремено сезонске послове.
22. Драгица, некада радница «Јумка», рођена 1957. године. Остала без посла по основу технолошког вишка. Након пријављивања код Националне службе запошљавања недавно почела да ради код послодавца на црно. Има троје деце. Супруг радник «Јумка».
23. Светлана, некада радница «Јумка», рођена 1961. године. Остала без посла по основу технолошког вишка. Има двоје деце која су студенти. Ради на црно. Супруг такође остао без посла као технолошки вишак у «Јумку».
24. Милица, некада радница «Јумка», рођена 1956. године. Остала без посла по основу технолошког вишка. Има двоје деце која су на крају школовања. Ради на црно код приватног послодавца.
25. Мица, некада радница Конфекције «Слобода», која је била један од профитних центара «Јумка», остала без посла 2004. године по основу технолошког вишка. Рођена 1958. године. Мајка једног детета ученика средње школе. Ради на црно код приватног послодавца. Супруг запослен у Хемијској индустрији Врање.
26. Биљана, некада радница «Коштане», рођена 1967. године. Остала заједно са супругом без посла по основу стечаја. Има двоје деце који су ученици средњих школа. Супруг и она раде повремене сезонске послове.

27. Љубинка, некада радница «Коштане» рођена 1956. године. Остала без посла по основу стечаја. Има троје деце од којих је једно запослено. Самохрана мајка. Повремено ради у киоску брзе хране на црно.
28. Добрила, некада радница «Коштане», рођена 1968. године. Остала без посла по основу стечаја. Има једно дете. Самохрана мајка. Ради код послодавца у приватној трговинској радњи на црно.
29. Зорица, некада радница «Коштане», рођена 1968. године. Остала без посла по основу стечаја. Има двоје деце. Супруг радник «Јумка» са минималном зарадом. Ради код послодавца у приватној трговинској радњи на црно.
30. Снежана, рођена 1957. године, некада радница «Коштане». Остала са супругом без посла по основу стечаја. Има двоје деце од којих је једно студент. Она и супруг раде на црно код приватног послодавца.
31. Борка, рођена 1956. године, некада радница «Коштане». Остала без посла по основу стечаја. Има троје деце. Тешко оболела. Супруг инвалидски пензионер.
32. Станислава, рођена 1964. године, некада радница «Коштане». Остала без посла по основу стечаја. Самохрана мајка двоје деце. Ради на црно код приватног послодавца.
33. Јелена, рођена 1968. године, некада радница «Коштане». Остала без посла по основу стечаја. Мајка двоје деце. Не ради и даље. Супруг запослен у «Јумку».

34. Светлана, рођена 1965. године, некада радница «Коштане». Остала без посла по основу стечаја. Има троје деце. На евиденцији лица која траже запослење код Националне службе за запошљавање. Супруг радник Рудника «Грот».
35. Мара, рођена 1960. године, некада радница «Пољопродукта». Остала без посла по основу стечаја. Има двоје деце, обоје студенти. Супруг такође незапослен. Ради на црно код приватног послодавца.
36. Слађана, некада радница «Коштане», рођена 1967. године. Остала без посла са супругом истовремено због стечаја овог предузећа. Има двоје деце. Ради у киоску брзе хране на црно.

На основу свега може се закључити да је стање анкетираних жена – радника које су остале без посла по основу технолошког вишка или стечаја изузетно тешко јер ни један послодавац не жели да запошљава раднице преко 35 година старости без обзира што се ради о високообученим радницама за ове гране делатности (текстил, кожа и обућа).

Такође се може видети структура запослених жена на црно у неформалној економији. Све жене су раније радиле у великим комбинатима, већина њих је узела социјални програм, дуг период су без посла, у већини случајева самохрани родитељи од 1-3 деце или у браку са партнером који не ради или ради на слабо плаћеним пословима.

Из интервјуа спроведеног на женама у узорку, види се да је неформална економија односно рад на црно једини извор њиховог прихода и преживљавања.

СІЕ/NNД:
„ПРОМОВИСАЊЕ ПРАВА
И ПРЕДСТАВЉАЊЕ ЗАПОСЛЕНИХ
У НЕФОРМАЛНОЈ ЕКОНОМИЈИ“
MKS/PERC – FNV Пројекат

АНАЛИЗА НЕФОРМАЛНЕ ЕКОНОМИЈЕ
НАЦИОНАЛНИ ИЗВЕШТАЈ - СРБИЈА

Извештај припремили:
УГС „Независност“
САВЕЗ САМОСТАЛНИХ СИНДИКАТА СРБИЈЕ
Београд, март 2008.

УВОД

У бившим социјалистичким државама са централизованом планском економијом, неформалне активности нису биле званично идентификоване, сматране су нелегалним или недовољно битним да би се методолошки проучавале. Стога подаци о обиму неформалне економије пре 1990. г. нису доступни.

У земљама у транзицији неформална економија развила се као резултат економског реструктурирања и економ-

ске кризе. У периоду током 1990-их овај регион био је веома погођен економском и социјалном кризом. Са процесом транзиције, земље у овом региону суочиле су се са растом неформалне економије. Један од разлога је затварање великог броја државних предузећа.

Претходна економија пуне запослености суочена је са одливом становништва из села у градове, резултирајући смањењем пољопривредних активности и повећањем незапослености у градовима. Истраживачи и активисти из земаља у транзицији слажу се да је незапосленост највећи разлог великог обима неформалне економије.

Истраживања у земљама у транзицији су показала да је стопа неформалне економије директно повезана са стопом сиромаштва у држави. У Србији је дошло до великог пада ГДП током 1990-их. Имајући у виду велику стопу сиромаштва, потребно је осигурати да државне мере за смањење неформалне економије неће погоршати ситуацију сиромашних (запослених у неформалној економији).

Неформална економија у земљама у транзицији углавном има облик непријављеног односно нерегистрованога рада. То је, обично, додатна активности која доприноси заради, за велики део учесника на неформалном тржишту рада.

Србија је била суочена са растом неформалне економије током целе деценије 1990-их, због недостатка политичке воље, непостојања независног и ефикасног судства и неефикасне јавне контроле. Економска и социјална криза биле су праћене хиперинфлацијом, смањењем обима производње, енормним растом јавне потрошње, растућом стопом сиромаштва и смањењем животног стандарда. Између

1989.г. и 1993.г., економска криза у Србији била је најозбиљнија. Српска економија је уништена, ГДП по глави становника пао је са 3000 на 1000 евра. Индустијска производња 1993.г. износила је 36% производње из 1989.године. Годишња инфлација у бившој Југославији, крајем 1980-их, била је преко 1000%, док је 1989.г. достигла 1300%. Криза је даље проузрокована ратом и међународним економским санкцијама Савета безбедности Уједињених Нација, све је то значајно ослабило економију и довело до знатно већих размера неформалне економије.

Неформална економија део је сваког друштва, без обзира на степен економског развоја и социјално и политичко уређење. Овај феномен карактерише све државе у свим епохама. Међутим, неформална економија и неформално тржиште у земљама у транзицији су препреке економском развоју и извори веће дискриминације. Питање је колики обим се може сматрати прихватљивим, због њених неоспорно штетних последица које се пре свега огледају у закидању државних прихода и дезорганизовању друштва у целини.

У развијеним земљама криза капитализма и процес глобализације умањили су права радника и стимулисали конкуренцију међу радницима на глобалном нивоу. Пратећи ланце производње мултинационалних компанија, све више радника ради у неформалној економији. Ти радници су недовољно плаћени, експлоатисани, незаштићени, и немају приступ здравственом и социјалном осигурању. На глобалном нивоу, разлог за раст неформалног сектора може се видети у глобалној економској кризи и начину на који је организована производња од стране мултинационал-

ног капитала. Промена структуре мултинационалних (глобалних) предузећа је у многоме допринела расту неформалне економије.

Међународна организација рада оцењује (2002.г.) да је неформална економија у земљама у развоју и транзиционим земљама потстакнута искљученошћу ових земаља из глобалне економије. У складу са тим, наведено је да искљученост ових земаља из процеса глобализације због њихове националне политике, води ка већем неформалном сектору, а не сама глобализација. Овакав став позива на јачање процеса глобализација и већу конкурентност на тржишту рада, што није на корист радника. Процес глобализације је до сада био у корист капитала и великих мултинационалних компанија чија мобилност је олакшана. Док капитал лако прелази границе, мобилност радника је врло ограничена.

Земље у транзицији прате исти пут развоја и предузимају сличне кораке које препоручују међународне институције (Bretton Wood институције: IFI и WB). Оне препоручују брзе промене у економском систему као начин да се превазиђе економска криза. Примена неолибералних мера у бившим социјалистичким државама подразумева промене у условима рада, зарадама, синдикалним правима, како би се постигла боља позиција на конкурентном тржишту, профитабилност и економски раст. Земље у транзицији су под спољним притиском да дају приоритет интересу мултинационалног капитала у односу на интерес радника. Иако су економске и социјалне реформе и транзиција ка демократији донеле извесне могућности, велики део актив-

ности одвија се ван званичних канала и у неформалној економији.

Обим неформалне економије у земљама Југоисточне Европе које се налазе у процесу транзиције растао је веома брзо у кратком временском периоду. Процес раста неформалне економије био је паралелан процесу политичких и економских реформи које су водиле ка развоју тржишне економије. Дошло је до раста неформалних активности као што су продаја разне потрошне робе на улици, породична пољопривреда и др.

Без обзира на најразноврсније појавне облике, сви они се код предузећа свODE у основи на неплаћање или плаћање у смањеном обиму пореза, акциза, царина, као и доприноса који прате исплате зарада запослених. Овде такође спада и кршење прописа о ценама, квалитету, заштити средине као и санитарних, грађевинских и других прописа. Што се тиче појединаца, сусрећемо се са илегалним позајмицама, радом на црно, издавањем имовине у закуп и др.

Раст неформалне економије током протеклих 15 година учинили су овај феномен најзначајнијим на данашњем тржишту рада. Синдикални утицај и моћ слабе са смањењем државног сектора и већим развојем неформалне економије, посебно у великим индустријским центрима. Такође, слабе државне институције у земљама у транзицији креирају повољне услове за раст неформалне економије.

Синдикати су позивали и раније, а то раде и сада, државне органе, да стварањем закона и применом постојећих прописа, створе привредни амбијент у коме ће бити што мање рада на црно и да конкретним мерама против несавесних послодаваца утичу на нестајање рада на црно у свим

привредним сферама наше земље. Синдикати указују да се ово питање мора решавати трипартитно, социјалним дијалогом и да се у пуној мери стави у средиште пажње Социјално-економског савета, како на нивоу Републике, тако и на локалним нивоима. Потребна је и реформа Тржишта рада, реформа система образовања и дефинисање социјалне политике која ће допринети промовисању запошљавања и расту запослености.

1. ДЕО – ОПШТА ЗАПАЖАЊА

О неформалној економији се много прича, али се мало шта озбиљно ради на њеном искорењивању. Да би смо имали садржајну анализу која би нас водила конкретної акцији, целој проблематици морамо прићи широко, методично и систематски.

Имајући у виду обим неформалне економије у земљама у транзицији, али и у индустријски развијеним земљама, не може се рећи да је то данас атипичан облик рада. У земљама Југоисточне Европе где је процес транзиције мање успешан, обим неформалне економије је последица неактивног формалног сектора, и стратегија преживљавања за један део становништва.

Подела тржишта рада у Републици Србији на формално и неформално, до посебног је изражаја дошла током 1990-их година када је, због дубоке економске кризе, неформална економија постала основни начин преживљавања знатног дела становништва. Ради ублажавања веома изражених социјалних тензија, држава је толерисала ову појаву, па је она, и након успостављања релативне економске стабилности, остала веома присутна на нашем подручју.

У земљи са високим степеном неформалне економије важно је критички сагледати улогу и моћ државе и њене механизме. Владе земаља у транзицији су често критиковане због недостатка воље и способности да побољшају економску ситуацију и обезбеде стабилно макроекономско окружење.

Одређени узроци неформалне економије су специфични за земље у транзицији:

- Недостатак поверења у званичне институције;
- Корумпирана и неефикасна администрација;
- непоштовање права и закона;
- Велика стопа незапослености;
- Неформалност као стратегија преживљавања за најсиромашније;
- Велики трошкови и компликована администрација у формалној економији.

Високе пореске стопе су један од основних разлога за велики обим неформалне економије. Уз то, компликована процедура и велики број потребне документације за формални рад су додатни мотив за ангажовање изван токова формалне економије. Власти треба да побољшају законе како би се избегао велики број неопходних дозвола.

У Србији су идентификовани следећи разлози за велику стопу неформалне економије:

- Доминација политике над економијом;
- Недостатак правог тржишног система;
- Неадекватан порески систем и слаба пореска контрола;
- Могући ризик је мањи од могуће добити;

- Нејасна економска политика према приватном сектору;
- Елементи културног наслеђа и недостатак пословне етике и морала;
- Вишегодишње ратно окружење;
- Значајан прилив избеглица;
- Дуготрајни негативни привредни трендови;
- Растући број незапослених;
- Низак животни стандард;
- Спори транзициони процеси;
- Неизграђеност модерног и неефикасност постојећег привредног система;
- Изостанак системски осмишљених мера државе за сузбијање сиве економије.

Обим неформалне економије у земљама централноисточне и југоисточне Европе процењује се на просечно 30% ГДП (2001.г.). Ситуација је слична и у Србији.

Учесници неформалне економије у Републици Србији су свих старосних доба. Обзиром да је рад на црно у директој вези са стопом незапослености, а млади до 30 година живота са највећим процентом учествују у укупној стопи незапослености, у Србији тренутно у сектору неформалне економије највише раде млади људи.

Ситуација са запошљавањем младих је више него критична, поготово када се има у виду да чак 48% младих од 15 до 30 година нема посао, 43% младих који су запослени нема стално запослење а око 40% њих који раде нису пријављени, односно раде ”на црно”, док за преостале послодавци уплаћују доприносе који не одговарају њиховој стручној спреми. Међу младима је посебно изражен недостатак пове-

рења у државу и државне институције. Они верују да је њихова држава окренута захтевима водећих међународних финансијских институција и страних инвеститора, а не побољшању животног стандарда људи. Недостатак поверења у званичне институције посебно међу младима, доводи до реалних предуслова за појаву и дуго задржавање неформалне економије. Неопходно је да млади људи буду едуковани о њиховим правима и механизмима заштите, као да им се обезбеди учешће у телима које доносе одлуке, на свим нивоима друштвених активности.

Поред младих, највеће учешће у неформалној економији имају старији од 50 година, која су у условима транзиције, приватизације и стечаја остала без посла.

Велики број учесника у неформалној економији су високо образовани. То, обично, није случај у другим земљама са великим обимом неформалне економије. У другим земљама региона, неформална економија је тесно повезана са ниским степеном образовања. Истраживања показују да неформална економија адекватније вреднује људске ресурсе, јер су зараде високо образованих радника два пута веће од зарада радника са средњим образовањем, и шест пута веће од зарада високо образованих радника у формалној економији. Из овога можемо закључити да ниво образовања није услов за ступање на неформално тржиште рада.

Полна структура запослених указује да се сивом економијом у Србији баве више мушкарци него жене. Оцењено је да су запослене жене, уз остале непромењене услове, за око 20% мање склоне ангажовању у сивој економији од мушкараца.

Према анкети коју је, међу радницима у неформалној економији, спровео Институт економских наука, поједине мере Владе могу довести до смањења обима неформалне економије. Резултати показују да би следеће мере довеле до смањења неформалне економије:

- Смањење пореза и других финансијских обавеза 49,8%;
- Олакшице у условима за вођење формалног посла 24,8%;
- Смањење административних процеса 8,5%;
- Изједначавање формалне и неформалне вредности валуте 4,7%;
- Друго 12,2%.

Раст неформалне економије је резултат некомпетентности политичке елите током 1990-их. Поводом величине такозваног сивог тржишта, Економски институт у Београду износи податак да 2003.г. скоро 1 200 000 људи ради у неформалној економији, што износи 35% додатног ГДП који није укључен у националну статистику. Нека друга истраживања показују да је овај проценат чак и до 50%. Учесници су углавном запослени, чија зарада није довољна да обезбеди средства за њихову и егзистенцију њихових породица. Друге групе учесника у неформалној економији укључују: незапослене, пензионере, студенте и избеглице.

Неформална економија у Србији је присутна на многим пољима економских активности: нелегалан увоз и извоз, непријављена страна валута која се износи и уноси у земљу, кретање готовине ван оперативних платних канала, роба на црном тржишту, дефинисање специфичних продајних цена на црном тржишту, избегавање плаћање пореза, непоштова-

ње радног времена, коришћење материјала и опреме друштвених и јавних предузећа у приватне сврхе, непријављена трговина рукотворинама, грађевина и друге службе, непотпуна регистрација дохотка из приватне пољопривредне производње итд. Највећи број учесника у неформалној економији у Србији спада у категорију нерегистрованог или непријављеног рада.

Подаци Економског института у Београду показују да је 51% учесника у неформалној економији, укључено у неформалне економске активности сваког месеца. Више од 50% њих живи у градовима, на одлуку о прихватању посла у неформалном сектору, утиче и величина породице, односно број деце.

Неформална економија највеће учешће је заузела у грађевинарству, трговини, услужним делатностима, односно у бутицима, кафићима, малим занатским радњама, али и у пољопривреди. Најчешће су то некавалитетни, привремени послови у лошим условима рада и без заштите на раду.

У Србији је у грађевини запослено преко 100.000 људи. Процене су да између 25% и 30% људи у области грађевинарства ради “на црно” - односно близу 30.000 радника. Управо у области грађевинарства је регистрован највећи број повреда са смртним исходом, којих је просечно годишње забележено 11 тако да је Србија у врху по броју погинулих радника на градилиштима у односу на број становника.

У периоду од 01.01. до 21.12.2007. године догодило се 26 смртних повреда на раду, 17 тешких са смртним исходом, 1046 тешких повреда и 27 колективних повреда на раду.

Рад на црно је масован и у приватним малим трговинама. Многи од радника раде тек десетак дана, а кад дође време за плату, добијају отказ и на њихово место долазе други.

Неформална економија је заступљена у свим регионима Србије и сусрећемо је, пре свега у производњи и промету акцизних производа. Постоје међутим и регионалне специфичности као што је нпр. производња текстила и обуће у Новом Пазару, као и сезонске, које се односе нпр. на откуп пољопривредних производа.

Контрола рада “на црно” вршена је у 2006. години, са посебним акцентом на послодавце из делатности трговине, угоститељства, грађевинарства и занатства. У посматраном периоду, извршено је 51.995 надзора по службеној дужности. На раду “на црно” затечено је 16.205 лица. После интервенције, радни однос је заснован, кроз форму закључења уговора о раду са 11.309 лица. У циљу повећања ефикасности инспекцијских служби, потребна је боља координација различитих инспекција.

На пример - Аналитичари процењују да се промет у неформалној економији одвија на више од 100.000 продајних места широм Србије, која се налазе на буљвим и зеленим пијацама, кућним “продавницама” или уличним “кутија бутицима”. Рачуница која полази од процене да се на тим импровизованим тезгама дневно прода роба вредна у просеку 50 евра, даје износ од пет милиона евра колико се дневно “обрне”, што на месечном нивоу износи 150 милиона а на годишњем чак 1,8 милијарди евра. Многа продајна места су, међутим, далеко профитабилнија.

Други пример - Рад на црно је често резултат договора запосленог и послодавца због чега многи неће да пријаве

своје газде. Велики је проблем што радници пристају да раде у корист своје штете, јер уместо стажа и права на пензију добијају нешто већу плату на руке. Многи траже заштиту тек када се догоди нека незгода на раду, добију отказ или дође време за пензију, али у том случају надлежан је искључиво суд, где треба да докажу да су уопште радили. Радници штитећи своје радно место прикривају право стање ствари, а тиме штите и своје послодавце јер инспектори рада без изјаве радника затеченог на радном месту не могу да покрену истрагу.

Уочљива је и велика регионална неједнакост на тржишту рада. Док је запосленост у централној Србији опала у 2006. години, запосленост у Београду и АП Војводини је порасла. Слична ситуација је и са стопом незапослености. Она је за 3% већа у централној Србији, док је у Београду и АП Војводини мања од просека у Републици Србији. Та разлика је значајно продубљена у 2006. години, у односу на 2005. годину.

Регионалне разлике у Србији су изражене, а тржиште рада је, у целини узев, лошије у руралним у односу на градска подручја и јужним у односу на северне делове земље уз концентрацију значајних ресурса у универзитетским градским центрима. Већина подручја је суочена са значајним демографским и социјалним проблемима попут високог учешћа старијих особа, високог нивоа прикривене незапослености нарочито у подручјима у којима је економски развој базиран на машинској и текстилној индустрији, или немобилној пољопривредној популацији. У погледу перспектива запошљавања и капацитета тржишта рада региони Републике Србије се могу разврстати у три групе:

1. регије које карактерише релативно повољна ситуација у погледу тржишта рада и могућности запошљавања;
2. регије са средњим степеном ризика и
3. регије са високим степеном ризика.

Самањење регионалних разлика, као једну од стратешких оријентација, треба употпунити јасном и значајном политиком националног и регионалног развоја, заснованој на принципу развоја кластера и повезивања предузећа која се баве различитим пољем активности како би се максимално искористила средства и спровео одржив социјално-економски развој.

Подручја попут Бора, Мајданпека и Крагујевца и 13 девастираних општина су означена као подручја од посебног државног значаја и предмет су посебних мера политике запошљавања.

Сектор услуга у Србији је релативно неразвијен, чак и према стандардима земаља у транзицији. Међутим, једним делом то је и због одложеног процеса транзиције. У поређењу са другим земљама у транзицији, привредна структура у Србији више је окренута пољопривреди и индустрији. Према подацима за Југоисточне и земље Средње и Источне Европе из 1996. и 2004. године, у Србији је удео производње у сектору услуга био најнижи. Ово највероватније одликава одложени процес транзиције у Србији, због чега је она иза осталих земаља у региону у погледу трансформације привредне структуре према оној која је карактеристична за тржишну привреду.

Иначе, када се посматра број општина у којима се више од 10% укупног производа те општине ствара у сивој зони,

трговина заузима прво место са 31,37%. Другопласирана је пољопривреда, чија сива економија учествује у више од 10% укупних активности у свакој четвртој општини у Републици. У сивој трговини велико учешће има и текстил са 28%, затим прехрана 19,5%, грађевински материјал 13%, трговина цигаретама, електроником, ауто деловима и намештајем са по 11%.

У пољопривреди у раду на црно предњаче откуп производа и њихова препродаја са учешћем од 22%, следе услуге обраде земље које су практично у целини у сивој зони, а на последњем месту је препродаја огрева.

У Србији послује око 9.000 фирми са страним капиталом у којима је запослен велики број странаца. Па ипак Национална служба запошљавања (НСЗ) је током 2007. страним држављанима издала свега 1.721 радну дозволу, што значи да највећи број странаца ради на црно, а њихови послодавци држави не плаћају прописани порез на плате од 14%.

Према подацима МУП-а, током 2007. боравиште на територији Србије пријавило је 292.618 страних држављана, а међу њима више од 5.000 има одобрен сталну и око 16.500 привремену боравишну дозволу. Служба Одељења за посредовање у запошљавању НСЗ, на захтев послодавца издаје радне дозволе само оним страним држављанима којима МУП Србије изда дозволу боравка.

Истовремено, страним компанијама је омогућено је да запосле раднике само на основу боравишних виза и путних налога и да на тај начин избегну плаћање радних дозвола. Колико је ова област запуштена, најбоље сведочи податак да све доскоро НСЗ није регистровала ниједног држављани-

на Кине који је затражио радну дозволу, иако, према подацима МУП-а, у Србији борави око 5.000 Кинеза, а према незваничним подацима, има их неколико пута више.

Прошле године стање је нешто побољшано и НСЗ је кинеским држављанима издала 172 радне дозволе, углавном за послове у области трговине. Од осталих дозвола издатих у 2007.г., већина се односи на рад у банкама и менаџерске послове. Ови подаци указују на чињеницу да у Србији на црно не раде само Румуни у пограничним подручјима и Кинези на бувљаку, већ да међу илегалцима има и пословних људи који месечно зарађују по неколико хиљада евра, а порез на зараду не плаћају.

Држављани Црне Горе који раде у Србији имају исти третман као и наши држављани. Будући да МУП Србије Црногорцима не издаје дозволе боравка, ни Национална служба запошљавања нема основа за издавање радних дозвола. Насупрот томе, држављани Србије који, посебно током летње сезоне, раде у Црној Гори имају третман као и остали странци. Током 2007.г. на привременом раду у Црној Гори било је 26.682 држављана Србије.

Исцртавање социјалне мапе Србије пати од неколико сада већ хроничних недостатака, пре свега од синдрома “скривене запослености”, односно “скривене незапослености”. Истраживачи не успевају да уђу у “дубину” сиве економије и открију колико заправо људи живи или остварује додатна примања од ње.

Постоји и проблем са неким фирмама, где су радници фиктивно запослени а не добијају плату. Они су заправо незапослени и сигурно је да ће будућа власт морати да реши и

њихов статус, било да им помогне у оживљавању предузећа било да их “смести” на тржиште рада.

Србију у наредном периоду очекује нов прилив незапослених, с обзиром на то да ће се многа предузећа приватизовати, нека отићи у стечај или ликвидацију, док неким већ приватизованим фирмама истиче уговорна обавеза о неотпуштању радника. Та чињеница је забрињавајућа, јер ће армију незапослених увећати и бар четвртина од око 200.000 запослених у предузећима која још нису приватизована.

Позиција жена у југоисточној Европи укључујући и Србију погоршана је у транзиционом периоду. У поређењу са женама из западних земаља, жене у социјалистичком систему имале су виши степен образовања и у већем су проценту биле запослене. Постојао је висок ниво социјалне свести и подршке женама да у исто време имају каријеру и породицу. Велики број жена био је запослен у државним предузећима, а тај сектор је највише погођен реформама у процесу транзиције. Период транзиције донео је већу дискриминацију и допринео смањењу зарада свих радника, посебно жена. Равноправност полова треба да буде подржана у синдикатима и синдикат треба да се залаже за имплементацију мера економске, социјалне и других секторских политика које женама омогућавају каријеру и породицу.

Посебно забрињавајућа појава која је последица транзиције јесте општа криминализација друштва, која поткопава темеље државе, увукавши се, истовремено, у све њене поре кроз непосредну спрегу криминализованих група са органима власти и политичким структурама. На ту „болест“ нису, на жалост, имуне ни владајуће структуре које су се за

тренутне позиције избориле кроз дугогодишњи отпор претходном корумпираном режиму.

Криминализација и корумпираност друштва довели су до евидентног друштвеног раслојавања, нестанка тзв „средњег слоја“, односно до појаве самосвесне „друштвене елите“, политички и економски довољно јаке да управља укупним друштвеним животом земље. Насупрот томе, имамо или појаву пасивизације дела становништва због опште несигурности (стални страх за посао и егзистенцију, па и за гOLI живот, као и осећај немоћи да се нешто мења), или појаву јачања одређених, у принципу негативних тенденција – национализма, верског фанатизма и слично, које се заклањају иза неких традиционалних вредности, као и јачање нелегалног, неформалног сектора.

У земљама у којима су пореске стопе високе, а корист и добит нису обезбедјене, лакши је избор бити у неформалној економији. Корупција и подмићивање су велики проблем у транзиционим земљама. Висок степен корупције, компликована административна процедура и високи порези директно воде у повећање обима неформалне економије.

Такође, високи порези који не резултирају бољим условима, бољим јавним службама и инфраструктуром, доводе до недостатка поверења у компетентност државе и непоштовања права. На пример, са високом заступљеношћу корупције, чак и са високим порезима, радници морају да плате здравствене услуге.

Земље са мањом корупцијом имају мањи обим неформалне економије. Са друге стране, велики обим неформалне економије у целокупној економији земље доноси тешке последице као што је корупција, недостатак правде, несигур-

ност и развој организованог криминала. Све је то зачаран круг из кога је тешко изаћи.

Последице неформалне економије не треба сводити само на утају државних прихода. То је само један аспект проблема. Поред овог ефекта који бисмо могли назвати примарним, постоји и низ секундарних, чије последице могу такође бити изузетно негативне, а огледају се, на пример, кроз угрожавање здравља потрошача, као и загађивање природне средине. Постојање неформалне економије у значајном обиму, као и њен евентуални раст, такође дерогира сва правила и све институције система. Са експанзијом неформалне економије, немогуће је дугорочније гледано, остваривати позитивне промене у другим аспектима развоја. Не постоји ниједан позитиван тренд у друштву који кореспондира са растом удела неформалне економије. То не представља само појаву паралелне економије, већ и паралелног система вредности и двојног морала у целини.

Из овога произилази и значај борбе против неформалне економије. То је једноставно питање опстанка, јер она разједа здраво привредно ткиво и уводи нова правила понашања у целом друштву. С друге стране, више је него очигледно да спорадичне и палијативне мере, усмерене по правилу на последње карике у ланцу токова неформалне економије не могу дати задовољавајуће резултате.

Из свега побројаног може се закључити да је раст неформалне економије на неки начин нужан пратлац процеса транзиције. Колапс преовлађујућег друштвеног сектора социјалистичке привреде, неминовно је водио у раст неформалне економије, јер: велики број људи је остало без средстава за живот, а с друге стране, институционални оквири за

тржишну привреду нису постојали. Распадом социјалистичке привреде, наступила је нова првобитна акумулација капитала коју, наравно, карактеришу криминал, корупција и неформална економија.

Дакле, сузбијање неформалне економије је мера успешности транзиције и изградње савременог друштва које подразумева демократско политичко уређење, тржишну привреду и правну државу.

С обзиром да се налазимо у интензивном процесу измене привредне и власничке структуре која је, у првој фази, у свим земљама транзиције неминовно водила до раста незапослености, реално је очекивати у Србији даље регрутовање учесника у „сивој“ зони. У нашим конкретним условима, порасту атрактивности неформалне економије доприноси и раст пореских оптерећења, као и неусклађеност висине тих оптерећења са околним земљама што, посебно, поспешује шверц акцизних производа.

Србија се налази у једном динамичном процесу привредног и друштвеног развоја, који нам обећава превазилажење и нестајање неких узрочника неформалне економије економије, али, истовремено узрокује настајање и интензивирање других. То значи да ова појава неће, посебно на кратак и средњи рок, јењавати сама од себе, већ је неопходна организована друштвена активност на њеном сузбијању, и то кроз три могућа начина:

1. Елиминацију, односно, сузбијање, административним мерама (пре свега делатности које су на ивици, или су прешле оквири законског деловања);

2. Легализацију, кроз нова законска и друга нормативна решења оних облика и појава неформалне економије која нису у супротности са законским нормама;
3. Интеграцију, која подразумева стварање предуслова да се спречи даљи развој неформалног тржишта, уз истовремено постепено сређивање постојећег стања.

Активности на плану смањења и постепене елиминације неформалног рада морају бити од интереса, не само за синдикате (радно-правна заштита и бољи социјални положај запослених), већ и за послодавце (елиминисање нелојалне конкуренције) и за државу (пуњење буџета). На тај начин ће се, у тим активностима, остварити пуно социјално партнерство.

2. ДЕО – РЕГУЛАТИВА И КОНТРОЛА

Према националном законодавству у Србији, неформална економија обухвата све запослене на нерегулисаним и незаштићеним пословима, запослене у нерегистрованим предузећима, плаћене раднике на неформалним пословима, и др.

Институт Економских наука у Србији дефинише неформалну економију као широк спектар економских активности или трансакција на начине који не поштују правне норме које доприносе званичном ГДП. Сива економија обухвата економске активности изван прописаних правних стандарда (неформална економија) или против постојећих правних прописа (нелегална економија). Неформална економија представља легалне активности сакривене из различитих разлога од административних и пореских органа.

Треба поменути и то да су казне за несавесне послодавце још увек благе јер се пимењују законске норме из Закона о прекршајима а не из Закона о раду. Наиме, ако се примењује Закон о раду онда су казне за непријављивање радника драстичне, од 800.000 до милион динара за послодавца, а ако се примењују прекршајни прописи казне су врло мале и послодавац их лако може исплаћивати. У досадашњој пракси углавном су судови примењивали блажи начин кажњавања, односно путем прекршајног закона. И послодавци полазе увек од тога да их казне мање коштају него да им буди радници пријављени.

Јачање контролне функције кроз реформу државне управе (формирање посебних органа, нормативно регулисање...), један је од приоритетних задатака на сузбијању неформалне економије.

Промене Закона о опорезивању зарада и доприноса за социјално осигурање нуде погодности за послодавце да запосле млађе и старије раднике (испод 30 година и преко 50. година живота) увођењем значајних олакшица на порезе и доприносе. Прецизније, послодавац, који запосли приправника млађег од 30 година на дан запослења и регистрованог као незапосленог у Националној служби за запошљавање, изузет је од обавезе плаћања пореза на зараду за ту запослену особу у периоду од три године. Ако то није прво запослење те особе, а регистрована је код Националне службе за запошљавање најмање три месеца, послодавац ће бити ослобођен плаћања пореза на зараду у периоду од две године. Послодавац има право на ова изузећа ако новозапосленом особом повећава укупан број запослених у односу на стање на дан 1. септембар 2006. године. Сличне олакшице уведене

су за доприносе за социјално осигурање које сноси послодавац - три године за приправника и две године за све остале новозапослене млађе од 30 година.

Послодавац који запосли лице које је на дан закључења уговора о раду старије од 50 година и које код Националне службе за запошљавање (Национална служба) има статус корисника новчане накнаде за време незапослености или је код Националне службе пријављено као незапослено лице најмање 6 месеци без прекида, ослобађа се обавезе плаћања доприноса за обавезно социјално осигурање који се плаћају на основицу, односно на терет средстава послодавца.

Такође, послодавац који запосли лице које је на дан закључења уговора о раду старије од 45 година и које код Националне службе има статус корисника новчане накнаде за време незапослености или је код те службе пријављено као незапослено лице најмање 6 месеци без прекида, има право да доприносе који се плаћају на основицу, обрачунава и плаћа по стопама умањеним за 80%. Право на ослобођење од плаћања доприноса у складу са наведеним послодавац остварује у периоду од две године од дана заснивања радног односа запосленог.

Међутим, и поред увођена олакшаца за ове две категорије лица, управо су старосне популације и даље највише погођене са проблемом незапослености и рада у неформалној економији.

У последњих четири-пет година учињени су одређени позитивни помаци на оспособљавању, организационом и техничком јачању институција које су задужене за контролу наплате пореза, као и рада „на црно“. Међутим, и даље су присутни проблеми неадекватне или недовољне едукације

запослених у пореској администрацији, као и пореских обвезника из области финансија. Изражен је и проблем недостатка сталне и адекватне комуникације између институција које врше ову контролу: пореска администрација, финансијска полиција, Тржишна инспекција, Инспекција рада...

Неадекватна техничка оспособљеност представља препреку за ефикасну међународну сарадњу ових институција.

Када су у питању инспекцијске службе, подаци показују да се повећала њихова ефикасност, али и даље постоје бројни проблеми који онемогућавају да се остваре значајни ефекти: нефункционисање судова, недовољна информатичка опремљеност, неадекватна опремљеност инспектора на терену, неповезаност са другим инспекцијским службама, одсуство сарадње са пореским органима, недовољан број запослених, мале плате инспектора, неодговарајућа и застарела организација... Такође су изражене потребе за едукацијом како самих инспектора, тако и запослених у неформалној економији, од којих су многи незаинтересовани за социјално осигурање, али и едукација послодаваца и формално запослених радника, поготово у ситуацији честе измене законске регулативе.

Један од услова за боље функционисање контролних механизма је и спровођење реформи инспекцијских служби и доношење одговарајуће законске регулативе која би требало да одговори на дилеме децентрализације. Реформа треба да омогући и бољу вертикалну повезаност инспекцијских служби, преиспита казнену политику, али и да покрене питање контроле рада самих инспектора, критеријума за избор инспектора и њихове деполитизације.

Дугорочно гледано, кроз општи развој друштва и ова негативна појава ће бити сведена на меру коју има у развијенијим привредама. Дакле, на дуги рок то су опште мере за подстицање привредног развоја које посредно доводе и до слабљења ове појаве. Извршењем транзиције из постојеће привреде и друштва, у земљу чланицу Европске Уније, само се по себи разуме да ће и ова појава бити усклађена са стандардима те организације.

На рок од 3 до 5 година мора се деловати циљано на сузбијање ове појаве кроз законску регулативу и активности репресивних органа. Позитиван пример је готово неутралисана неформална економија у области промета нафтних деривата за свега неколико месеци доношењем адекватне Уредбе (мисли се на Уредбу о посебним условима и начину увоза, прераде, дистрибуције и промета нафте, односно нафтних деривата, “Сл. Гласник РС”, бр. 16/01, 23/01, 28/02 и 54/02). Системским мерама је укинута и сиво девизно тржиште. Репресивним мерама је озбиљно уздрмано сиво тржиште цигарета. Дакле, показало се да ако постоји политичка воља, држава може доста ефикасно да сузбије одређене негативности које су дуго имале статус нерешивог проблема.

Сви друштвени субјекти би одмах требало да донесу оперативне програме за сузбијање неформалне економије. Што се тиче репресивних мера, неопходно је интензивирати контроле и поштрити казне за прекршиоце. Овде одмах отварамо још два проблема, а то су:

1. Борба против корупције и
2. Темељна реформа државне управе, а пре свега правосуђа.

У оквиру 16 државних органа егзистира чак 40 инспекцијских органа са укупно око шест хиљада инспектора. Ова цифра је по много чему инпресивна, али не са аспекта практичне борбе против неформалне економије. Наиме, у свом деловању на терену велика већина инспекцијских органа преферира контроле легалних субјеката, док ретко или никако не залази у сиву зону, најчешће се проглашавајући ненадлежним. Тако, у пракси, имамо да је књига буквално спала на три слова: Републичку тржишну инспекцију, Финансијску полицију и МУП. С друге стране евидентна је појава корупције у надлежним институцијама. Бројни су фактори који чине надлежне службе неефикасним и подстичу у њима корупцију. Међу општим факторима истичу се: екстензивна интервенција у привредне токова; културне норме и пракса које утичу на понашање службеника; претерано дискеционо право у рукама службеника; одсуство надзора и вођства; одсуство одговорности и контролних система. Порески обвезници користе сваку прилику да смање терет издатака, укључујући, по потреби, и корупцију службеника.

Ако Скупштина и Влада јавно прокламују као свој оперативни циљ, сузбијање неформалне економије, то подразумева да сви надлежни органи, одмах, у оквиру својих могућности, приоритетно крену на извршење тог задатка. У другом кораку, што је већ почетак дугорочнијих процеса, неопходно је прилагођавање свих ових органа тој намени што се мора извршити кроз прилагођавање:

1. Организационо-кадровске структуре;
2. Материјално-техничке опремљености и
3. Усмеравање комплетне нормативне делатности овом циљу.

То би, као што је напред већ сигнализирано, значило суштинску реформу државне управе и законодавства што се само по себи разуме, јер са постојећом државном управом и прописима имамо оволико учешће паралелне економије, какво имамо. Уколико желимо побољшање, морамо томе прилагодити институције и прописе.

Реформа државне управе, а посебно инспекцијских органа, треба да иде у правцу измена прописа које је неопходно следити у сврху постизања овог циља. Ради ефикасне борбе против неформалне економије прописи морају:

1. Прецизно дефинисати надлежност сваког инспекцијског органа, са основним задатком сузбијања неформалне економије. Тренутно само мали број инспекцијских органа има у својој надлежности борбу против појединих облика сиве економије. С друге стране, надлежности многих инспекција се врло често преплићу, тако да имамо парадоксалну ситуацију да су за многе мање значајне ствари надлежне бројне инспекције, док су неке круцијалне области сиве економије потпуно непокривене.

2. Прописати адекватне казне за свако нелегитимно понашање из арсенала сиве економије (подразумева се да се од реформисаног правосуђа очекује да исте експедитивно изриче). У овој области сада постоји таква контрапродуктивна ситуација да се највише исплати радити потпуно на црно, због тога што су казне за нелегалан рад исте, а понекад чак и мање, од казни за кршење појединих прописа које се сусрећу код легитимног обављања делатности. Поред предлога да казне за неформалну економију буду драстичне (укључујући затвор и трајну забрану обављања делатности уз пленидбу имовине), оне се морају битно разликовати, по

оштрини, од казни за остала дела која не спадају у домен сиве економије.

С друге стране, још је важније стварање услова за пораст удела легалних субјеката у друштвеном производу. Као најважније мере могу се предложити:

- *Превентивне мере*, кроз развој друштвене свести о погубним последицама неформалне економије и сталну едукацију о нужности легализације пословања, кроз укључивање асоцијација привредника у процес смањења удела неформалне економије, организовањем јавних образовних кампања о штетности сиве економије и њеним ефектима на друштво у целини;
- *Стимулативне мере*, кроз подстицање предузетништва и послодаваца на легални рад, путем процеса сталног смањивања пореског терета привреде; усвајањем једноставних и транспарентних пореских закона и поједностављењем прописа о вођењу књиговодствених, рачуноводствених и пословних књига; реформисањем постојећег система социјалног и здравственог осигурања и стварањем стимулативног амбијента за поштовање уплата пореза и доприноса (ширењем основице а постепеним смањивањем стопе пореза на зараде);
- *Казнене мере*, кроз јачање институција на тржишту рада, посебно њихове контролне функције; успостављање ефикасне казнене политике и њеног доследног спровођења; поштравање санкција за неуспех у примени закона о раду и избегавање плаћања пореза и доприноса.

Дакле, за успешну акцију је неопходан општи политички консензус и комплексна акција свих друштвених фактора. Скупштина и влада морају сузбијање неформалне економије прогласити приоритетним развојним циљем. Ради операционализације и координације треба основати координационо тело на челу са потпредседником владе који би, пред јавношћу и Парламентом, подносио периодичне извештаје о динамици постигнутих резултата. Такође, треба размислити о оснивању самосталне агенције, или чак министарства за инспекцијске послове са овим примарним задатком.

Све је то, међутим, могуће само уколико се променом у свести људи оствари критична маса неопходна за промене. То не може бити само задатак власти. Уколико је тачан податак, да у Србији сада од сиве економије живи скоро три милиона људи, чека нас дуг пут. Неформална економија је постала начин живота, а стање свести је најтеже мењати. То свакако не значи да од посла треба одустати, већ да га што пре треба отпочети, уз учешће свих структура друштва.

У земљама у окружењу постоји неколико примера добре праксе, као што је активност бугарске влада, која је уз подршку националне синдикалне организације – ЦИТУБ, у радно законодавство унела обавезу да се сви уговори о раду региструју у Националном институту за социјално осигурање, чиме је смањен проценат нерегистрованих радника са 25% 2002.г. на 12,4% 2003.г. Бугарска влада је, такође, поводом проблема мањих пријављених зарада у односу на стварне, усвојила «минимално социјално осигурање» које обавезује послодавце да плаћају социјално осигурање према минимуму у индустријском, односно гранском колективном уговору, уместо према веома ниском минималном изно-

су на националном нивоу. ЦИТУБ је такође покренуо кампању у којој су синдикални активисти посетили стотине предузећа где су радници радили непријављени и где се међународна радничка права не поштују. То је урађено у сарадњи са Инспекцијом рада и јавно објављено. Кампања је успешно идентификовала различите аспекте неформалног рада и створила простор за побољшање услова рада. Бугарски синдикати су такође помогли радницима код куће да се изборе за једнаку зараду и једнака права у градским и руралним срединама. Република Хрватска је 2005. годину прогласила годином против рада на црно и, у оквиру врло осмишљене и успешне кампање, постигла значајне резултате (кампања „Град без рада на црно“).

Посебну пажњу треба посветити развоју социјалног дијалога и трипартизма, као и социјалног партнерства на свим нивоима, као незаобилазног предуслова за постизање консензуса о политици економског и социјалног развоја земље, и у оквиру ње, мерама за сузбијање постојеће неформалне економије и спречавање појава нових облика, односно, даље ширење ових, ванзаконских активности са далекосежним последицама.

Сви социјални партнери, као равноправни и компетентни актери, кроз активно учешће у креирању и реализацији укупне развојне и посебних политика (фискална, политика цена, зарада,...) и утицај на рад државних и других органа, организација и институција, треба да учествују и у осмишљавању и имплементацији националне политике контроле над неформалном економијом те у конкретној реализацији усвојених мера и активности на смањењу њеног обима и увођењу у легалне токове.

Како то постићи:

- Кроз институционалне облике социјалног дијалога (СЕС на свим нивоима, трипартитна тела);
- Сарадња са органима извршне власти, на свим нивоима;
- Сарадња са политичким странкама;
- Сарадња са невладиним и другим организацијама цивилног друштва;
- Лобирањем код појединих посланичких група;
- Деловањем у парламенту (посматрачка улога);
- Перманентном, широком и степенованом едукацијом и оспособљавањем руководства и најширег синдикалног чланства;
- Кроз транспарентно деловање;
- Јачањем свести и уверења о озбиљности овог проблема код свих сегмената друштва – запослених, синдиката, послодаваца, јавности и државе;
- Подстицањем законодавног и нормативног оквира којим би се овај проблем решио;
- Едукацијом и пружањем помоћи запосленим у неформалном сектору;
- Подстицањем колективног представљања, прелазак из неформалне у формалну сферу рада и организовањем у синдикате,
- Планирањем и вођењем кампања.

3. ДЕО – ОДГОВОР СИНДИКАТА

Кампању против рада на црно започели су Уједињени грански синдикати “Независност”, одржавањем трипартитног скупа (округлог стола) у Београду октобра 2005. године,

на коме су усвојени конкретни закључци и предлог мера и активности УГС „Независност“ на сузбијању рада на црно, односно, усмеравању неформалне економије у легалне оквире.

Савез самосталних синдиката Србије, кампању против рада на црно, је започео још пре 2005. године, када се кренуло са спровођењем пројеката на локалном нивоу – трипартитно, а у циљу смањења „рада на црно“ односно рада у тзв. сивој зони. Конкретно, синдикати су деловали у сарадњи са локалном самоуправом, тако што су самостални грански синдикати достављали пријаве Инспекцији рада, који је по основу њих вршила интервенције на терену, односно одмах излазила на терен и проверавала ситуације у предузећима која су била предмет пријава. Са друге стране, локална самоуправа је помогла медијским покривањем конкретних догађаја, тако да су после оваквих акција послодавци из региона знатно опрезније деловали. Осим тога, Савез самосталних синдиката Србије је одржао низ Округлих столова, кампања и настојао да директно утиче на креаторе политике и креаторе закона кроз своје програмске активности.

Везано за ангажовање синдиката међу запосленима у неформалној економији, придобијање њиховог поверења и синдикално организовање, треба:

- деловати превентивно, кроз контакте и едукацију ученика и студената завршних година школовања (предавања, трибине, брошуре, аудио и видео записи и друге популарне методе) о: синдикату, његовом програму и начину деловања у овој области, о међународним нормама и стандардима рада, тржишту рада, могућностима запошљавања, „предностима“ и опасностима рада у „сивој зони“ и могућој заштити коју пружа синдикат...;

- кроз социјални дијалог, утицати на садржај наставних програма у стручним и другим средњим школама, као и на универзитету – у смислу стицања знања о индустријским односима (радно законодавство, нормативно регулисање односа у процесу рада -колективно преговарање и закључивање колективних уговора, синдикат и остваривање права и слободе синдикалног удруживања и организовања...), са циљем стварања претпоставки за развијеније индустријске односе;
- борити се за што потпуније усклађивање образовног процеса са реалним потребама модерне, тржишно оријентисане привреде, како би се превазишла ситуација у којој, при веома високим стопама незапослености, постоји велик број непопуњених, слободних радних места, пре свега, због неадекватне квалификационе структуре лица која траже запослење;
- кроз рад трипартитних тела, директно утицати на законодавне активности, у смислу прилагођавања закона и других нормативних аката, реалној ситуацији и потребама у свакој земљи (комбинација стимулативних мера и санкција ради обезбеђивања веће заинтересованости за легално пословање);
- придобити поверење ангажованих у неформалној економији (посебно у грађевинарству, трговини, међу уличним продавцима и запосленима у великим тржним центрима и др.), уласком активиста синдиката међу њих, упознавањем са њиховим свакодневним проблемима и пружењем конкретне помоћи, кроз:
 - Отварање бесплатне телефонске линије за правне и друге савете лицима ангажованим у неформалној економији;

- Финансијску подршку и помоћ у случају потребе (нпр. болести запосленог без уговора и здравственог осигурања или чланова његове породице);
- Комуникацију са Инспекцијом рада, како се ангажовани у сивој зони не би експонирани и угрозили сопствену и егзистенцију своје породице;
- Пружање бесплатне правне помоћи и заступање у случају судског спора.
- Успоставити контакте и сарадњу са институцијама (омладинским и студентским задругама) преко којих се регрутује највећи број ангажованих у неформалној економији, посебно младих људи који први пут траже запослење;
- Јачати сарадњу и социјално партнерство са послодавцима у циљу заједничког деловања на стварању неопходних претпоставки и повољнијих услова за легално запошљавање, односно, за смањење ‘’атрактивности’’ рада на црно;
- Интензивирати сарадњу са невладиним организацијама које имају искуства, и постигнутих позитивних резултата, у раду са групама које су најчешће ангажоване у сивој економији (млади, жене ...);
- Едуковати активисте синдиката и оспособљавати их да, у пракси, на терену, препознају све облике рада на црно, посебно оне који су сакривени у оквиру легалног посла (исплата зараде на руке у циљу избегавања обавеза по основу пореза и доприноса) и да правилно, и на време, реагују на те појаве;

- Организовати кампање у циљу борбе против рада на црно, пре свега у срединама где је та појава посебно изражена, у оквиру које ће се:
 - Организовати округле столове, трибине и друге тематске скупове, уз учешће представника синдиката, надлежних државних органа, организација и институција, независних експерата, стручњака и аналитичара који прате ову проблематику, као и запослених у неформалној економији;
 - Вршити едукацију и оспособљавање синдикалних активиста и ангажованих у неформалној економији, за превентивно деловање у овој области, као и за конкретно ангажовање на решавању проблема који произлазе из рада на црно;
 - Информисати о стању у области рада на црно, јавност и учеснике у тим ванзаконским активностима, а посебно о практичним могућностима њихове заштите, како од стране надлежних државних институција тако и од стране синдиката (кроз разне популарне методе – леци, памфлети... и др.);
 - Остварити потпуну јавност у раду синдиката, посебно везано за предузете мере и активности, као и постигнуте резултате, на сузбијању рада на црно.

Да би се све ове мере и активности могле реализовати, неопходно је стално радити на развоју и унапређивању социјалног дијалога и равноправног социјалног партнерства – од локалних заједница до националног нивоа.

Грански синдикати, посебно у области грађевинарства, трговине, угоститељства и туризма, су у претходном периоду усмерили велики број својих активности ка подизању свести

запослених у неформалној економији о значају синдикалног организовања и њиховим радним правима. Али су све те акције биле парцијалног карактера и за резултат нису имале озбиљнији и значајнији прилив нових чланова синдиката из овог сектора. У овим активностима посебно се истичу секције младих и жена ових гранских синдиката.

У својим намерама да заштите запослене у неформалној економији синдикати су све своје активности до сада у Србији спроводили самостално (чак и без заједничке координације централа) и без подршке других организација цивилног друштва.

Један од основних задатака сваке владе је да за своје грађане обезбеди стабилно макроекономско окружење и могућност пристојног запошљавања. У покушајима да се реформише правни оквир и омогући одговарајуће животно окружење, неопходно је сарађивати са синдикалним организацијама, НВО и другим организацијама цивилног друштва. Радници у неформалној економији најуспешније су се организовали у случајевима постојања добре сарадње између синдиката и организација цивилног друштва. Организовање радника у неформалној економији у синдикат треба да буде засновано на изградњи заједништва и солидарности између радника у неформалној економији. У том циљу, неопходно је побољшати сарадњу са организацијама цивилног друштва.

4. ДЕО – НАЈВАЖНИЈИ ЗАКЉУЧЦИ И ЗАПАЖАЊА

Борба против неформалне економије неће бити ни брза ни лака. У тој се борби морамо сами мењати. Морамо напуштати вишедеценијски приступ да је превара, генерално гле-

дано, а посебно превара државе, најлакши, а уз то и друштвено потпуно прихватљив начин стицања прихода.

Реформа тржишта рада и већа афирмација активних мера за повећање запослености, односно, за смањивање степена незапослености, кроз отварање нових, продуктивних радних места, приоритетни су задатак у наредном периоду.

Смањење пореза и доприноса на зараде, ослобађање од дела обавеза плаћања доприноса за социјално осигурање, кредитне олакшице и друге повољности стимулисало би плодоваце да пријаве старе и запошљавају нове раднике.

Промовисање ефективног социјалног дијалога и свест о потреби деловања на локалном нивоу има кључну улогу у овом процесу. Ипак, да би се обезбедило ефективно укључивање локалних актера у решавање проблема незапослености неопходно је да се испуне одговарајући услови, као што су формирање релевантних институција и дефинисање развојних стратегија.

Важност регионалног и локалног приступа решавању проблема високе незапослености, а тиме и рада на црно, је истакнута како у европској, тако и у српској Националној стратегији запошљавања. Локални савети за запошљавање укључују све релевантне актере на локалном тржишту рада. Поред чињенице да структура локалног савета за запошљавање обезбеђује промовисање социјалног дијалога и активно учешће свих актера у решавању проблема, овакав приступ има и других предности, као што су могућност детаљне анализе развојних потенцијала и слабости и дефинисање развојних могућности на локалном нивоу.

У оквиру националне политике борбе против неформалне економије, неопходно је предузети следеће активности:

Спровођење свеобухватног истраживања са циљем стварања праве, објективне и реалне слике стања у укупној запослености, као и у зони неформалне економије;

- Израда и реализација Пројекта о решавању проблема неформалне економије, пре свега кроз имплементацију:
 - *Националне стратегије запошљавања;*
 - *Стратегије развоја малих и средњих предузећа;*
 - *Стратегија пољопривреде, као и*

Других развојних докумената (Стратегије за смањење сиромаштва...);

- Стварање системских и других претпоставки за отварање могућности новог, продуктивног запошљавања, кроз:
 - Нове инвестиције и повећање производње (посебно кроз директна страна улагања и друге облике приватизације);
 - Промене у радном законодавству (олакшице за запошљавање ризичних и група најзаступљенијих у неформалном сектору);
 - Промене у фискалном сектору – пореске олакшице;
- Јачање контролне функције кроз реформу државне управе (јачање одговорности Инспекције рада и других надлежних органа, формирање посебних органа, нормативно регулисање...);
- Развој и стално унапређивање социјалног дијалога на свим нивоима, и практично потврђивање социјалног партнерства на решавању проблема везаних за неформалну економију.

Организовање радника у неформалној економији у синдикат треба да буде посматрано као корак ка борби за формализацију неформалне економије. Ангажовани у неформалној економији не могу бити адекватно заштићени. Неформална економија утиче на развој економије земље у целини и представља препреку ка адекватном развоју одрживости друштва у економском смислу. Интеграција неформалне економије у формалне токове је од великог значаја за постизање социјалне правде, једнакости и солидарности.

Синдикалне организације у земљама у транзицији треба да побољшају своју преговарачку моћ и свој утицај на одговорне факторе, владу и послодавце. Важно је да владе препознају рад који се већ одвија у неформалној економији. Синдикати треба да се боре за признавање неформалног рада као радног искуства и ретроактивно плаћање социјалног осигурања од стране неформалних послодаваца, где је то могуће.

Синдикати који су организовани као социјални покрети укључују ширу дефиницију радника и зближавају радно место и заједницу, здружују економску и политичку борбу и јачају солидарност између радника у неформалној економији и сиромашних радника.

Радници у неформалној економији су највише експлоатисани и најмање заштићени. Њихова стална борба за преживљавањем угрожава достојанство и пристојан живот. Њихова права и заштита могу да буду постигнута кроз организовање у независне и демократске синдикате.

Економски раст треба да буде праћен једнаком и фер расподелом зарада, повећањем нивоа запослености, како би се успешно бавио проблемом неформалне економије. У по-

кушајима смањења неформалне економије, важно је разви-ти стратегије којима би се преиспитао раст неформалне еко-номије у вези са процесом глобализације и глобалним лан-цима производње.

Организовање радника у неформалној економији у син-дикат је од огромне важности за осигуравање пристојног ра-да за ове раднике. Организовање радника у неформалној економији је такође егзистенционални изазов за синдикалне организације данас. Синдикати традиционално представља-ју формално запослене раднике, док је формални вид запо-шљавања све ређи. Када је реч о организовању синдикалног покрета у неформалној економији, организовање се углав-ном дешава око неког конфликта. Организовање није усред-сређено према послодавцу, јер је њих често тешко иденти-фиковати, већ према држави.

У покушају организовања радника у неформалној еко-номији, важно је створити везу између формално запосле-них радника и учесника у неформалној економији.

Синдикати који организују раднике у неформалној еко-номији треба да методолошки осигурају да се глас ових рад-ника чује у синдикату. Представници запослених у нефор-малној економији треба да буду укључени у све нивое син-дикалног рада, локални, национални и међународни. Орга-низациони приступ учесницима у неформалној економији треба да буде у складу са облицима и условима рада у не-формалној економији.

Традиционални фокус синдиката на раднике формално запослене мора да се промени да би се заштитили и предста-вили сви радници и њихове потребе. Потребно је да синди-кати модификују традиционални приступ и прошире своју

репрезентативност како би изашли у сусрет потребама радника у неформалној економији. Да би укључили ову категорију радника, традиционалне синдикалне организације треба да промене своју дефиницију радника и колико је у њиховој моћи утичу на проширивање дејства потребних правних аката на поље неформалне економије. Синдикати треба да поставе за циљ проширење социјалног осигурања на све раднике. Важно је обезбедити признавање ових радника, почевши од организација које већ постоје, уколико је то случај.

У организовању радника у неформалној економији, потребно је упоредо радити на локалном, регионалном, националном и међународном нивоу.

Било који успех синдиката у добијању одређених бенефиција за раднике, посебно за раднике у неформалној економији треба да буде јавно објављен.

Приликом организовања запослених у неформалној економији једна стратегија не може да буде успешна у свим случајевима. Потребно је применити низ различитих стратегија. Одређене планиране синдикалне стратегије су се до сада показале успешним. Из њих можемо научити следеће:

- Синдикати треба да покушају да изграде организациону структуру у неформалној економији од базе ка врху, обраћајући посебну пажњу на изградњу солидарности међу радницима;
- Синдикати треба да изграде адекватне организационе методологије и технике и прилагоде стратегије ширења мреже специфичном положају радника у неформалној економији;

- Синдикати треба да развију програме квалитетног образовања за руководство и чланство у овом пољу;
- Синдикати треба да изграде коалиције са организацијама које делују у истом пољу и побољшају међународну сарадњу по питању унапређивања радничких права у неформалној економији;
- Синдикати треба да ојачају своју преговарачку моћ. Обухватање радника у неформалној економији колективним преговарањем, на националном и гранском нивоу је важан корак ка признавању и заштити ових радника.

Синдикалне организације треба да имају у виду два аспекта у покушајима да организују раднике у неформалној економији: спољашњи и унутрашњи аспект. Унутрашњи аспект укључује неопходне кораке које треба синдикат да направи како би побољшао свој капацитет да представља и заштити ове раднике. Унутрашњи аспект треба, поред већ наведеног, да укључи побољшање сарадње и координације на овом пољу, и именовање контакт особе која ће бити задужена за неформалну економију.

Главни изазови за синдикалне организације по питање неформалне економије су:

- Признати неформалну економију као део тржишта рада;
- Ефективно представљати учеснике у неформалној економији;
- Истражити могуће начине формализовања оних делова неформалне економије који су легални;
- Учествовати у изради националних докумената који се односе на развој стратегија запошљавања.

Неопходне акције синдиката:

- За успешно вођење акције на плану сузбијања рада на црно неопходно је потпуно и свестрано информисање свих чланова синдиката као и лица ангажованих у сивој економији, о појавним облицима, узроцима, обиму и последицама ове појаве у свакој од ових земаља, као и у окружењу. У том смислу, синдикати, треба да усвоје праксу међусобних билатералних и трилатералних сусрета, размене усмених информација и писаних материјала и докумената, успостављања засебног веб ситеа за презентовање ових информација, као и организоване стручне и кадровске помоћи и подршке у организацији и спровођењу конкретних активности;
- Како би се дошло до упоредивих података и могла користити позитивна искуства других средина, треба тачно одредити и ускладити дефиницију неформалне економије, односно рада на црно, те одредити се за решавање приоритетних и најпрепознатљивијих проблема (рад без уговора, прековремени рад, рад дужи од законом одређеног, неплаћање или деломично плаћање за обављени рад...) где су резултати извеснији и промоција синдиката најуспешнија, како би, тако ојачани, могли ширити активности и на друге проблеме;
- У склопу едукације чланова и руководства синдикалних организација, пожељно је вршити размену синдикалних и независних експерата и подстицати сарадњу стручних и научних институција које се баве истраживањима ове проблематике, између земаља у окружењу које имају исте или сличне проблеме;

- Синдикалне организације – учеснице у Пројекту, треба да подносе заједничке иницијативе према МКС или МОР, за разматрање појединих аспеката неформалне економије и рада на црно и да предлажу да се скупови на одређену тему одржавају у некој од ових земаља, како би се, на тај начин, нагласила озбиљност проблема у тој средини и дала шира подршка активностима ових синдиката на њиховом ублажавању и постепеном превазилажењу;
- Учесници овог пројекта заједно ће аплицирати за добијање одређених међународних пројеката који имају за циљ смањење обима неформалне економије, као и заједнички излазити са предлогом покретања таквих пројеката. Конкретно: у оквиру Пројекта о неформалној економији, треба обезбедити средства за увођење бесплатне телефонске линије (линија + запослено стручно лице) за помоћ и савете лицима ангажованим на црно, као и пријављивање послодаваца који такве раднике ангажују;
- Синдикалне организације које су у овој сфери отишле ‘’даље’’, односно покренуле конкретне активности и постигле запажене резултате, та ће своја искуства пренети осталима. Конкретно: јачање локалне иницијативе, кроз акцију потписивања споразума са властима (градоначелницима) појединих градова и пословодством значајнијих предузећа из тих средина, о заједничким активностима на провођењу пројекта ‘’Град без рада на црно’’, требала би да се прошири на све земље учеснице Пројекта.

Осим активности у којима ће ове синдикалне организације непосредно сарађивати, свака понаособ ће, у својој средини и:

- Јачати и унапређивати сарадњу са Инспекцијом рада, Пореском управом, Јавним тужилаштвом и другим органима и институцијама надлежним за контролу стања у овој области, односно реализацију одлука и решења везаних за санкционисање рада на црно;
- Покретати иницијативе за измене и допуне законских и других нормативних решења којима се регулише област рада, односно којима се, кроз подстицајне или казнене мере, стимулишу непосредни учесници у раду на црно (послодавци, запослени), да га елиминишу кроз легализацију (пореске и друге стимулације, закони о државној инспекцији о прекршајима... и др).

Све ове појединачне и заједничке активности неведени Синдикати ће реализовати у духу друштвено одговорног пословања (у интересу запослених, послодаваца и заједнице, као и очувања животне средине), изграђујући, при томе, и свест о потреби успостављања и јачања друштвене одговорности синдиката и успостављања општих принципа и кодекс-а етичког пословања и понашања.

Радници у неформалној економији нису у адекватном броју заступљени у међународним синдикалним телима. «Људи у неформалној економији представљају највећу концентрацију потребе за заштитом без гласа, тиху већину светске економије.» (МОР, 2002) Потребно је пронаћи начин да се глас радника у неформалној економији чује на свим нивоима синдикалног организовања, посебно на међународном нивоу. Слобода удруживања је у многим земљама

ограничена на запослене у формалној економији. МОР и глобални синдикални покрет треба да воде кампање за проширење права удруживања и осталих основних радничких права на раднике у неформалној економији.

Потребно је да МКС обезбеди доступност свим информацијама везаним за стање у неформалној економији, као и за предузете мере и активности, појединим земљама, на једном месту (предлог: посебна страница на веб сите-у).

Затим, МКС треба да достави списак свих експерата МКС-а и МОР-а за питања неформалне економије, који би могли учествовати у раду округлих столова на националном, регионалном и локалном нивоу у земљама учесницама овог пројекта;

Такође, потребно је да се изнађе могућност још веће експертске и финансијске подршке организацији округлих столова, али и ширих кампања организованих у појединим земљама учесницама овог пројекта.

**CIE/NND:
„PROMOTION OF RIGHTS
AND REPRESENTATION OF WORKERS
IN INFORMAL ECONOMY“
ITUC/PERC – FNV Project**

**INFORMAL ECONOMY ANALYSIS
NATIONAL REPORT – SERBIA**

**Report prepared by:
Trade Union Confederation “Nezavisnost”
Confederation of Autonomous Trade Unions of Serbia
Belgrade, March 2008**

INTRODUCTION

The informal activities were not officially identified in the former socialist states with centralised plan economy, they were considered as illegal or insufficiently important for methodological studying. Therefore, there are no available data on the volume of informal economy before 1990.

The informal economy developed in the countries in transition as the result of the economic restructuring and the economic crisis. During 1990s this region was heavily impacted by economic and social crisis. The countries in this region had to

face the growth of the informal economy during the transition process. One of the reasons for that was the closure of a great number of state-owned enterprises.

The previous economy of full employment was confronted with the drain of inhabitants from rural to urban areas and this resulted in decrease of the agriculture activities and increase of the unemployment in the cities. The researchers and the activists from the transition countries agree that the unemployment is the major reason for the existence of the large volume of the informal economy.

The researches in the countries in the region have shown that the informal economy rate is directly linked to the poverty rate in a country. In Serbia there was a great decrease in the GDP during 1990s. Having in mind the high level of poverty, it is necessary to ensure that the state measures aimed at decreasing informal economy are not going to further deteriorate the situation of the poor (employed in informal economy).

The informal economy in the countries in transition usually has the form of undeclared i.e. unregistered work. This is often additional activity which brings additional income for the majority of the stakeholders on the informal labour market.

During the whole decade of 1990s, Serbia was facing the increase in the informal economy due to the lack of political will, non-existence of independent and efficient judiciary and inefficient public control. The economic and social crisis was followed by hyperinflation, decrease in production volume and enormous growth of public expenditures, poverty growth and drop in living standard. The economic crisis in Serbia was at its peak in the period between 1989 and 1993. The Serbian economy was destroyed and GDP per capita dropped from 3000 to

1000 Euro. In 1993 the industrial production was 36% of the production in 1989. Annual inflation in the former Yugoslavia at the end of 1980s was over 1000%, and in 1989 it reached 1300%. The crisis was additionally enhanced by the war and the international economic sanctions of the United Nations' Security Council and due to all this the economy was significantly weakened and this resulted in the growth of the informal economy.

Informal economy is a part of each society disregarding the level of its economic development, social and political arrangements. This phenomenon is the characteristic of all states in all time periods. Nevertheless, informal economy and informal market in the countries in transition represent obstacles for economic development and sources of larger discrimination. The question is which level of informal economy should be considered as acceptable, bearing in mind its detrimental consequences on withholding of state revenues and disorganization of the society as whole.

In the developed countries, the capitalism crisis and the globalization process have reduced the rights of workers and stimulated competition among workers at the global level. Following the example of multinational companies' production chains more and more workers are being engaged in informal economy. Those workers are insufficiently paid, exploited, unprotected and have no access to health and social insurance. The global economic crisis and the manner in which the production of the multinational companies is organized can be considered as reasons for the growth of the informal sector. The changes in the structure of the multinational (global) companies have significantly influenced the increase of the informal economy.

The International Labour Organization estimated (in 2002) that the informal economy in the developing countries and countries in transition was stimulated by exclusion of those countries from the global economy. In relation to that, it was stated that the exclusion of those countries due to their national policies from the globalization process is leading towards higher informal sector, and not the globalization itself. This kind of standpoint invokes strengthening of the globalization process and increase in competition on labour market and this is not beneficial for the workers. So far, the globalization process was beneficial for capital and large multinational companies and facilitated their mobility. On one hand the capital is easily crossing borders, and on the other the mobility of workers is very much limited.

The countries in transition are following the same development road and are undertaking similar steps recommended by the international institutions (Bretton Wood institutions: IFI and WB). They recommend fast changes in the economic system as the way to overcome economic crisis. The application of neo-liberal measures in the former socialist countries implies changes in the working conditions, income and trade union rights in order to achieve better position on competitive market, profitability and economic growth. The countries in transition are under the external pressure to give priority to the interest of multinational companies over the interest of the workers. Even though the economic and social reforms and transition to democracy brought certain opportunities, a great part of activities is taking place outside of the official channels and in the informal economy.

The volume of the informal economy in the South-East Europe countries in transition grew very fast over the short period of time. The process of the growth of the informal economy was parallel to the process of political and economic reforms which led to the development of market economy. There was an increase in informal activities such as sales of consumer goods on the streets, family agriculture activities, etc.

Disregarding the diversity of the forms of the phenomenon, with companies it is generally reduced to unpaid or partially paid taxes, excise taxes, customs, as well as contributions related to the income of the employees. This also includes violation of regulation related to prices, quality, and environment protection and sanitary, construction and other regulations. In terms of individuals, we should mention illegal loans, illegal work, renting of property, etc.

The growth of the informal economy over the last 15 years had made this phenomenon the most important one on the present labour market. The influence and the power of the trade unions are declining due to the decrease of state sector and the growth of informal economy, especially in large industrial centres. Moreover, weak state institutions in the transition countries create favourable conditions for the growth of informal economy.

The trade unions used to invite, and are still inviting the state bodies to adopt laws and ensure the application of the existing regulation in order to create economic environment with as low level of illegal work as possible and to impose specific measures on negligent employers and thus influence elimination of the illegal work in all economic spheres in our country. The trade unions are emphasizing that this issue needs to be resolved

through tripartite approach and social dialogue, and that it needs to be placed in the focus of Social-economic Council, on the level of the Republic as well as on local levels. The labour market reform and education system reform are also required, as well as defining of social policy which will contribute to the promotion of employment and increase in employment level.

PART 1: GENERAL OVERVIEW

The informal economy is often discussed topic, but there are no many activities directed at its elimination. The overall issue needs to be approached in broad, methodical and systematic manner in order to make substantive analysis which could lead to specific actions.

Having in mind the volume of the informal economy in transition countries, but also in industrially developed countries, one may not say that at present this is an atypical form of labour. In the countries in South-East Europe where the transition process is less successful the volume of the informal economy is the consequence of the inactivity of the formal sector and it also represents the survival strategy for a part of the inhabitants.

The division of labour market in the Republic of Serbia on formal and informal became significantly recognizable during 1990s when, due to deep economic crisis, the informal economy became the only survival method for the major part of population. The state tolerated this phenomenon in order to lessen strong social tensions, therefore, the informal economy remained fairly strong in our region even after the achievement of relative economic stability.

In the country with high level of informal economy it is important to take critical overview of the role and power of the sta-

te and its mechanisms. The governments of the transition countries are often being criticised for lack of willingness and capabilities to improve economic situation and provide for stable macroeconomic environment.

- Certain causes of informal economy are specific for transition countries:
- Lack of trust in official institutions;
- Corrupted and ineffective administration;
- Disrespect to law and legislation;
- High unemployment rate;
- Informality as a survival strategy for the poorest parts of population;
- High expenditures and complex administration in formal economy.

The high tax rates are one of the basic reasons for high volume of informal economy. On top of that, complicated procedure and high number of documents needed for formal activities present additional incentive for work outside of the formal economy. The authorities should improve legislation in order to decrease high number of required licences.

The following reasons for high rate of informal economy were identified in Serbia:

- Politics dominate over economy;
- Lack of real market system;
- Inadequate tax system and poor tax control;
- The potential risk is lower than potential profit;
- Vague economic policy towards private sector;
- Elements of cultural heritage and lack of business ethics and moral;
- War which lasted a number of years;

- Significant inflow of refugees;
- Long-term negative economic trends;
- Increasing number of unemployed;
- Low living standard;
- Slow transition processes;
- Lack of modern and ineffectiveness of the existing economic system;
- Lack of state's systematic measures for suppression of grey economy.

The volume of informal economy in the countries in Central and Eastern Europe and South East Europe is assessed to be on average 30%GDP (2001). The situation is similar in Serbia.

The participants in informal economy in the Republic of Serbia belong to all age groups. Since the illegal work is directly related to the unemployment rate, and out of the total number of unemployed the highest percentage are young people up to age of 30, hence, currently in Serbia mostly young people work in informal economy sector.

The situation in terms of the employment of young people is extremely critical, especially if we take into consideration that 48% of young people between the age of 15 and 30 do not have job, 43% of young people who are employed do not have permanent employment, and approximately 40% of those who are employed are not registered, i.e. they work illegally, and for the rest of young employees the employers are paying contributions which do not correspond to their education level. The lack of trust in state and state institutions is extremely present among young people. They believe that their state is paying more attention to the requirements of the leading international fi-

nancial institutions and foreign investors than to the improvement of the living standard of population. The lack of trust in official institutions especially among young people is creating realistic preconditions for emergence and long-term existence of informal economy. It is necessary to educate young people on their rights and protection mechanisms, as well as to provide them with the possibility to participate in the work of decision-making bodies at all levels of social activities.

Apart from young people, the greatest portion of participants in informal economy is people older than 50, who were left out of job due to transition, privatization and bankruptcy.

A great number of informal economy participants are those with university education. This is not a usual case in other countries with high volume of informal economy. In other countries in the region, informal economy is closely linked to low education level. The research shows that human resources are being more adequately valued in the informal economy, because the income of highly educated workers is two times higher than of those with secondary education, and it is six times higher than the income of highly educated workers in formal economy. This piece of information leads to the conclusion that the education level is not the condition for entering informal labour market.

The gender structure of the employees shows that in Serbia more men are engaged in informal economy than women. The assessment is that employed women, with all other unchanged conditions, are 20% less inclined to engagement in informal economy than men.

In accordance with the results of the survey conducted by the Economic Sciences Institute, there are certain Government

measures that could lead to the decrease in the volume of informal economy. The results show that the following measures could lead to decline in informal economy:

- Reduction of taxes and other financial obligations 49,8%;
- Incentives in terms of conditions for formal businesses 24,8%;
- Reduction of administration processes 8,5%;
- Equalization of formal and informal currency value 4,7%;
- Other 12,2%.

The growth of the informal economy is the consequence of the incompetence of the political elite during 1990s. In relation to the size of so called grey market the Economic Institute in Belgrade published data that in 2003 there were almost 1 200 000 people working in informal economy, and this represents 35% of additional GDP which is not included in national statistics. Some other researches show that this percentage is as high as 50%. The participants in the informal economy are mostly employed persons whose income is not sufficient to provide them with funds necessary for their existence and the existence of their families. The other groups of participants in informal economy include: unemployed, pensioners, students and refugees.

The informal economy in Serbia is present in many fields of economic activity: illegal import and export, undeclared foreign currency which is brought into country, flows of cash outside of operational payment channels, goods on black market, defining of specific sales prices on black market, tax evasion, disrespect for working hours, usage of material and equipment

of state and public companies for private purposes, undeclared trade in handicrafts, construction and other services, incomplete declaration of income from private agriculture production, etc. The majority of participants in informal economy in Serbia fall into category of unregistered or undeclared work.

The data of the Economic Institute from Belgrade show that 51% of the participants in informal economy are those who are engaged in informal economic activities every month. More than 50% of them live in cities, and the size of family i.e. the number of children influences the decision on accepting a job in informal sector.

The informal economy is mostly spread in construction, trade, services, i.e. small clothing shops, cafes, small handcraft shops and agriculture. Those are mostly poor-quality, temporary jobs performed under bad working conditions and without protection at the work place.

Over 100 000 people are employed in construction sector in Serbia. The estimates are that between 25% and 30% of people in construction sector works illegally – which is approximately 30 000 workers. It is the construction sector that has the highest rate of registered injuries which resulted in death, on average 11 on annual level, which brings Serbia to the top of the list in terms of number of deaths on construction sites in relation to the number of inhabitants.

Over the period from January 1 through December 21, 2007 there were 26 work-related deaths, 17 severe injuries which resulted in death, 1046 grave injuries and 27 collective injuries at work.

The illegal work is massive in scope in small private shops. Many employees work for only ten days and at the time of sa-

lary payment they are being dismissed from work and the owners employ new workers.

Informal economy is present in all regions of Serbia and it is mostly evident in production and trade of excise tax products. There are also specific features for specific regions, such as textile and footwear production in Novi Pazar, and seasonal characteristics related, for example, to purchase of agriculture products.

The control of illegal work was conducted in 2006, and a special emphasis was placed on employers in trade, catering, construction and handcraft sectors. During the control period, 51 995 inspections were conducted ex officio. The number of 16 205 illegal workers was detected. After the inspection the labour relations with 11 309 persons were legalized through signing of employment agreements. Better coordination of activities between different inspectorates is necessary in order to increase the effectiveness of inspection services.

For example – the analysts estimate that the sales in informal economy is being done on more than 100 000 sales points all over Serbia located on mixed and green market places, “home shops” or “box boutiques” on the streets. The calculation based on the estimate that average sales of goods at those improvised sales points amounts to 50 Euro, results in the amount of over five millions Euros as a daily turnover, so on monthly level this amounts to 150 million Euro and on annual level this amounts as high as 1.8 billion Euro. However, there are many sales points that are more profitable than the mentioned example.

The second example – Illegal work is very often the result of the agreement between an employee and the employer and

because of that many employees do not want to report on their employers. The big problem is that the workers are willing to work to their own detriment, i.e. they are getting a bit higher salary instead of getting registered years of service and the right to retirement. Many of them are seeking the protection only when some accident happens, when they get fired or when the retirement time comes, and in those case only courts have jurisdiction, and the first thing they need to do when they get to court is to prove that they had been working. Workers are trying to protect their jobs and are withholding the true situation, hence, they are protecting their employers because the labour inspectors cannot initiate an investigation without the statement of the worker found at that working place.

Great regional differences are obvious at labour market. In Central Serbia the employment rate dropped in 2006, and at the same time this rate was increased in Belgrade and AP Vojvodina. The situation is similar with unemployment rates as well. This rate is 3% higher in Central Serbia, while in Belgrade and AP Vojvodina it is lower than average rate for the Republic of Serbia. The differences between rates were even bigger for 2006 than for 2005.

Regional differences are present in Serbia, and the labour market generally is poorer in rural than in urban areas, and in south compared to northern areas with high concentration of significant resources at university centres. The majority of areas are faced with significant demographic and social problems such as high participation of elderly people, high level of concealed unemployment especially in the areas where the economic development is based on mechanical and textile industry or immobile agriculture population. The regions in the Republic of

Serbia may be divided into three groups depending on the employment opportunities and capacities of the labour market:

1. regions characterized by relatively positive situation in terms of labour market and employment opportunities;
2. regions with middle level risk and
3. regions with high-level risk.

The reduction of regional differences as a strategic objective needs to be supplemented with a clear and comprehensive policy for national and regional development, based on the cluster development principle and linking of companies which are dealing with different activities in order to maximise utilization of funds and to implement sustainable socio-economic development.

Areas such as Bora, Majdanpek and Kragujevac and 13 devastated municipalities were marked as areas of special national interest and are subject to employment policy special measures.

The service sector is fairly underdeveloped in Serbia, even according to standards for the countries in transition. However, a reason for this is partially the postponement of the transition process. Compared to other countries in transition, the economy structure in Serbia is more agriculture and industry oriented. In line with data for countries of South-East, Central and Eastern Europe from 1996 and 2004, the service sector in Serbia had the lowest production share. This is most probably reflecting the postponed transition process in Serbia, and this is the reason why Serbia is lagging behind other countries when it comes to the transformation of the economic structure into the structure specific for market economy.

However, when we take a look at the number of municipalities in which more than 10% of total product of the municipa-

lity is being created in the grey zone, the trade is on the top of the list with 31.37%. The second on the list is the agriculture, where grey economy participates in more than 10% of total activities in every fourth municipality in the Republic. Textile industry is also represented in grey economy with 28%, food industry with 19.5%, construction material with 13%, and trade in cigarettes, electronic devices, car spare parts and furniture with 11%.

In terms of agriculture illegal activities are mostly present in purchase of product and re-sale of products with 22%, and then land farming services which are completely in the grey economy and sales of firewood is on the last place.

There are around 9 000 companies with foreign capital operating in Serbia which employ a great number of foreign nationals. Nevertheless, during 2007 the National Employment Service issued in total 1 721 work permits to foreigners and this implies that the majority of foreigners are working illegally and their employers are not paying the regulated 14% salary tax to the state.

In accordance with the data from the Ministry of Internal Affairs, 292 618 foreign nationals had registered residence at the territory of Serbia during 2007, and out of that number 5 000 of foreign nationals have permanent and around 16 500 temporary residence permit. The Department for Employment Assistance of the National Employment Service is issuing work permits upon the request of the employer and only to those foreign nationals who have received residence permit from the Ministry of Internal Affairs of Serbia.

A the same time, foreign companies have the possibility to employ workers only on the basis of residence visas and travel

orders and in that manner they have the possibility to avoid paying for work permits. The best illustration of the lack of organization in this area is the information that up to recently the National Employment Service did not register even one citizen of China who requested work permit, although in accordance with the data of the Ministry of Internal Affairs there are around 5 000 Chinese in Serbia, and in line with unofficial data the number is few times higher than that one.

The situation was slightly improved last year and National Employment Service issued 172 work permits to the nationals of China, mostly for trade-related activities. The majority of other permits issued in 2007 are related to banking and managerial activities. These data illustrate that in Serbia the illegal workers are not only Romanians working in sub-border areas and Chinese working on market places, but that there are also businessmen who are earning few thousands of Euro on monthly basis and are not paying tax on their income.

The citizens of Montenegro who are working in Serbia have the same treatment as our own citizens. The Ministry of Internal Affairs is not issuing residence permits to Montenegrins, so consequently the National Employment Service does not have the basis for issuing work permits. On contrary, the citizens of Serbia who are working in Montenegro, especially during summer season, have the same treatment as all other foreigners. During 2007 there were 26 682 citizens of Serbia working on a temporary basis in Montenegro.

The process of drawing of the social map of Serbia has few permanent impediments; first of all it is the syndrome of “hidden employment” or “hidden unemployment”. The researchers are not managing to get into “depth” of the grey economy and

to discover how many people live on it or get additional income from it.

There is also a problem with certain companies, where workers are fictively employed, but are not receiving salary. Basically, they are unemployed and it is evident that the future government will have to resolve their status, either thorough assistance for revival of the companies or by “placing” them on labour market.

Serbia should expect new inflow of unemployed persons, since many companies will be privatized, some companies will go bankrupt or will be liquidated, and for some other already privatized companies the contractual obligation on retention of employees will be expiring. This is a disturbing fact, because already large unemployed population will be joined by at least one-fourth of around 200 000 employees working for the companies that have not been privatized yet.

The position of women in South-East Europe including Serbia got worse during the transition period. In comparison with women from western countries, the women in socialist countries had higher education levels and the percentage of employed women was higher. There was a high level of social awareness and support to women to have career and family at the same time. A great number of women were employed in state-owned companies, and that sector was mostly affected by transition period reforms. The transition period brought higher level of discrimination and contributed to the decrease of salaries for all workers, especially women. Gender equality needs to be supported by trade unions and trade union should advocate for the implementation of economic, social and other sector policy

measures which will enable women to have careers and families.

General criminalization of the society that is undermining the foundations of the state is especially distressing phenomenon and is the consequence of transition. Simultaneously, it infiltrated into all spheres of the state through direct links of criminal groups and authorities and political structures. Unfortunately, even the governing structures are not immune to this “disease” and those structures got their positions through multi-annual resistance to previous corrupted regime.

Criminalization and corruption of the society led to evident social layering, disappearance of so called “middle class” and appearance of self-confident “social elite” which is politically and economically sufficiently strong to govern the overall social life of the state. Opposite to that, we either have the trend of passive behaviour on the part of population that has general feeling on insecurity (constant fear for work and existence, even for life, and a feeling that they cannot change anything) or the trend of strengthening of certain, in general terms, negative tendencies - nationalism, religious fanatics..., which are being sheltered behind some traditional values, as well as strengthening of illegal, informal sector.

Informal economy is an easy choice in countries with high tax rates where benefits and profit are not secured. Corruption and bribing are a huge problem in the countries in transition. High level of corruption, complicated administrative procedure and high taxes directly lead to increase in the volume of informal economy.

Moreover, high taxes which do not result in better conditions, better public services and infrastructure lead to lack of trust

in the competencies of the state and disrespect of law. For example, even though the taxes are high, the workers need to pay for medical services due to high presence of corruption.

Countries with lower level of corruption have lower volume of informal economy. On the other hand, the great level of informal economy in the whole country brings difficult consequences such as corruption, lack of justice, insecurity and development of organized crime. This all represents a vicious circle and it is difficult to get out of it.

The consequences of informal economy should not be reduced only to evasion of state revenues. This is just one aspect of the overall problem. Apart from this effect, which we could call primary, there are many secondary effects whose consequences may be extremely negative and are reflected, for example, in endangerment of the consumer's health and pollution of environment. Significant existence of informal economy, as well as its potential growth also derogates all rules and institutions of a system. In the long run, with the expansion of informal economy it is impossible to make positive changes in other aspects of development. There is no single positive trend in the society that corresponds to the increase of the informal economy. This is not just the occurrence of parallel economy, but also of a parallel system of values and double moral as whole.

This is the reason why it is important to fight against informal economy. It is simply an issue of survival, since informal economy is destroying healthy tissue of the economy and is introducing new rules of conduct in the whole society. On the other hand, it is more than obvious that occasional and palliative measures directed, as a rule, to the last links of the chain of informal economy cannot produce satisfying results.

Based on everything mentioned above we may conclude that the growth of informal economy is, in a way, an inevitable consequence of the transition process. The collapse of the prevailing social sector of socialist economy inevitably led to the growth of informal economy, because: great number of people was left without funds to live on, and on the other hand, there were no institutional frameworks for market economy. The new accumulation of the capital which is of course characterized by crime, corruption and informal economy followed the dissolution of the socialist economy.

Therefore, the suppression of the informal economy is a measure for the success of the transition and development of modern society which includes democratic political arrangement, market economy and rule of law.

It is realistic to expect that there will be more recruitment of participants for the “grey” zone, since we are in the process of intensive changes in economic and ownership structure that in the first phase in all transition countries led to the increase of unemployment. Under our specific conditions, the increase of taxes and the lack of harmonization of the amounts of taxes between the neighbouring countries are additionally contributing to the informal economy growth, especially to smuggling of excise tax products.

Serbia is in the middle of very dynamic process of economic and social development, which promises overcoming and disappearance of certain causes of informal economy, but at the same time is also causing appearance and intensification of some others. This means that this phenomenon is not going to disappear by it self, at least not in short and medium term, and

that this requires organized social activity focused on its suppression. This may be done in three possible ways:

1. Elimination, suppression by administrative measures (first of all the activities on the edge, or those that are outside of legal framework);
2. Legalization, through new legal and normative solutions for those forms and shapes of informal economy which are not in opposition to legislation;
3. Integration, which implies creating preconditions for prevention of future development of informal market with simultaneous systematization of the existing situation.

Activities planned for reduction and gradual elimination of informal work must be of interest not only for trade unions (protection of workers' rights and better social position of the employees), but also for the employers (elimination of unfair competition) and for state (increase of budget). In this way we will realize full social partnership in those activities.

PART 2 – REGULATION AND CONTROL

In accordance with the national legislation in Serbia, informal economy includes all workers employed at unregulated and unprotected positions, employees in unregistered companies, paid workers doing informal activities, etc.

Economic Sciences Institute in Serbia defines informal economy as a wide range of economic activities or transactions conducted in manners that do not respect legal norms which are contributing to official GDP. Grey economy includes economic activities outside of regulated legal standards (informal economy) or those that are in opposition to legal regulations (ille-

gal economy). Informal economy represents legal activities which are due to different reasons hidden from administrative and tax bodies.

We should also emphasize that the sanctions for non-diligent employers are still lenient, because the legal norms of Law on Minor Offences are being applied instead of Law on Labour. Namely, if the Law on Labour is to be applied then the fine for failure to register an employee would be much higher, from 800 000 to one million dinars for employer, and if minor offence regulations are applied the sanctions are very low and the employer may pay them easily. In their practice so far, the courts were usually applying the more lenient one, i.e. the Law on Minor Offences. The employers are always starting from the perspective that it is cheaper to pay fines than to register employees.

Strengthening of control function through public administration reform (establishment of special bodies, adoption of regulation, ...) is one of the priorities for suppression of informal economy.

Amendments to the Law on Taxation of Income and Contributions for Social Insurance offer certain benefits for employers who are employing younger and older workers (below the age of 30 and above 50) through introduction of significant tax and contribution deductions. More precisely, the employer who is about to employ an intern younger than 30 and who is registered as unemployed with the National Employment Service will be exempted from income tax payment for that employee for the period of three years. If that is not the first job of that person, and if the person is registered as unemployed with the National Employment Service for at least three months, the

employer will be exempted from income tax payment for the period of two years. The employer is entitled to these exemptions if with the employment of that person the employer is increasing the total number of employees compared to the situation on September 1, 2006. Similar deductions were introduced for contributions for social insurance that need to be covered by the employer –three years for interns and two years for other new employees younger than 30.

The employer recruiting a person who on the day of the employment contract signing is older than 50 and has in the register of the National Employment Service (National Service) the status of the beneficiary of financial assistance during the period of unemployment or is registered with the National Service as unemployed for at least 6 months without interruption, will be exempted from payment of mandatory social insurance contributions which are being paid on the insurance-base, i.e. paid from the funds of employer.

Additionally, the employer recruiting a person who on the day of the employment contract signing is older than 45 and has in the register of the National Employment Service (National Service) the status of the beneficiary of financial assistance during the period of unemployment or is registered with the National Service as unemployed for at least 6 months without interruption, has the right to calculate and pay the contributions which are being paid on the base according to the rates reduced by 80%. The employer may exercise the right to exemption from contributions payment during the period of two years as of the day of signing of the employment contract.

However, these age groups are still the most sensitive to unemployment and engagement in informal economy, even though the deductions for these two categories were introduced.

Some progress was achieved over the last four or five years in terms of capacity building and organizational and technical strengthening of the institutions competent for tax collection and illegal work control. However, the problems of inadequate and insufficient education of tax administration employees are still present, as well as problems with financial education of tax payers. There is also the problem of lack of permanent and adequate communication between the institutions conducting this control: tax administration, financial police, market inspectorate, labour inspectorate...

Inappropriate technical capacities are an obstacle for effective international cooperation of these institutions.

In terms of inspection services, the data show that they have increased their efficiency, but there are still numerous problems preventing them to achieve desired effects: poor functioning of courts, insufficient information technology capacities, poor equipment for the inspectors on the field, lack of linkages with other inspection services, non-existence of cooperation with tax authorities, insufficient number of employees, low salaries for inspectors, inadequate and obsolete organization,... Also, the training needs for inspectors are obvious, as well as needs to educate employees in informal economy since many of them are not interested in payment of social contributions. Having in mind the frequent changes in legislation, there is also a need to educate employers and formally employed persons.

The implementation of inspection services reforms and the adoption of adequate legislation which should address the de-

centralization dilemmas are one of the preconditions for better functioning of control mechanisms. The reform needs to provide for better vertical linkages of inspection services and to review sanction policies, but also to open the issue of the control of inspectors' work, the criteria for recruitment and depoliticising of inspectors.

Looking in the long-term perspective, through general development of the society this negative phenomenon will be reduced to the level present in more developed economies. Hence, in the long run, those are the general measures for the stimulation of the economic development which will indirectly lead to diminishing of this phenomenon. It is self-explanatory that with the transition from the existing economy and society into the European Union member state this phenomenon will be harmonized with the standards of EU.

In the next 3 to 5 years, it is necessary to focus on suppression of this trend through adoption of legislation and the activities of the repressive bodies. The positive example is almost complete elimination of informal economy in the field of oil derivatives trade which was achieved in just few months with the adoption of Decree (the Decree on special conditions for import, processing, distribution and trade of oil and oil derivatives, "RS Official Gazette", no. 16/01, 23/01, 28/02 and 54/02). There were systematic measures which eliminated grey foreign currency market. The grey market for cigarettes was seriously shaken through repressive measures. Consequently, it is obvious that when there is a political will the state can effectively suppress certain negative trends that were marked as unsolvable problems for a long time.

All state institutions should adopt operational programmes for suppression of informal economy. In terms of repressive measures it is necessary to make controls more intensive and to expand the range of sanctions for offenders. This immediately raises two additional issues:

1. Fight against corruption and
2. Thorough reform of state administration, primarily of judiciary.

There are 40 inspection services which exist within 16 state bodies with the total number of around six thousands inspectors. This figure looks very impressive for different reasons, but it is not so impressive from the perspective of practical fight against informal economy. Namely, the great majority of inspection bodies during their activities on the field prefer to control legal companies and they rarely or not at all go to the grey economy entities and frequently they are stating that they do not have the jurisdiction. Therefore, in practice there are only three bodies: Republic Market Inspectorate, Financial Police and Ministry of Internal Affairs. On the other hand, the corruption is evident in competent institutions. There are many reasons why the competent services are inefficient and many factors that instigate corruption. The general factors are: extensive interventions in economic flows, cultural norms and practices that influence the behaviour of the officers, too high level of discretion rights in the hands of officers, lack of supervision and governance, lack of responsibility and control systems. Nobody is actually paying taxes with pleasure. Because of that the tax payers are using each and every opportunity to decrease their expenses, including if necessary, payments for the corruption of officers.

From the perspective of suppression of the informal economy, we should not even waste words at this point of time on federal bodies and the most important one which is the Federal Customs Administration.

If the Assembly and the Government clearly state that the suppression of informal economy is their operational objective it would imply that all competent bodies should immediately start to implement this task in line with their capabilities. As a second step and the beginning of more long-term processes it would be necessary to adjust the activities of those bodies to that specific purpose. The adjustments should be made in terms of:

1. Organization and human resources structure;
2. Finances and technical equipment, and
3. Directing of all regulative activities towards that objective.

This would, as it was mentioned above, imply substantive reform of public administration and of course legislation, because due to the existing state administration and regulations we have this high portion of parallel economy. We need to transform our institutions and regulations if we want to make improvements.

Public administration reform, and especially the reform of inspection bodies, should be directed towards amending of the regulation which should be respected in order to reach the mentioned objective. In order to make the fight against informal economy efficient, the regulation need to:

1. Precisely define the competencies of all inspection bodies and task them with suppression of informal economy. Currently, only small number of inspection bodies has the jurisdic-

tion for combating certain forms of grey economy. On the other hand, there is overlapping of competencies between different inspection bodies, so we have a paradoxical situation that for many less important issues different inspectorates have authorities, while some of the crucial areas of grey economy are completely uncovered.

2. Prescribe adequate sanctions for all illegal behaviour within the grey economy sphere (it is assumed that reformed judiciary will pronounce the sanctions in a prompt manner). In this field we currently have counterproductive situation since it seems to be better to work completely illegally because the sanctions for illegal work are the same, or sometimes even lower than the sanctions for violations of certain regulations valid for legitimate business operations. Apart from the proposal to have more rigorous sanctions for informal economy (including prison sentences and permanent ban on performing of activities together with confiscation of property), those sanctions need to be different, in terms of severity, from the sanctions for other offences which do not fall into the domain of grey economy.

On the other hand, the creation of conditions for the increase of legal companies' participation in the domestic product is even more important. The following measures may be proposed as the most important ones:

- *Preventive measures*, through raising of awareness in the society on detrimental consequences of informal economy and permanent education on the necessity for legalization of business activities; through inclusion of entrepreneurs' associations into the process of reduction of the portion of informal economy, organization of public educational campaigns on disadvantages of grey economy and its effects on the losses of society as whole;

- *Incentive measures*, through stimulation of companies and employers to work in legal manner, through process of constant reduction of tax burden for economy; adoption of simple and transparent tax laws and simplification of regulations on bookkeeping, accounting and maintaining of business records; reform of the existing social and health insurance systems and creation of favourable environment for respecting regulations on payment of salaries and contributions (increasing of base and gradual reduction of the income tax rate);
- *Sanctions* - through strengthening of institutions on labour market, especially their control function; establishment of efficient sanction policy and its consistent application; introduction of more severe sanctions for failure to apply Law on Labour and avoidance of tax and contribution payments.

Therefore, the general political consensus and complex action of all social actors are necessary for the success of activities. The Assembly and the Government need to state that the suppression of informal economy is a priority development goal. A coordination body needs to be established for the purpose of better operation and coordination of actions, and it should be headed by the vice-president of the Government who would periodically report on achievements to the Parliament and the public. Also, the establishment of an independent agency or even Ministry for inspection affairs with this as a primary task should be considered.

However, all this is possible only if we manage to change the perception of people and create a critical mass needed for the implementation of changes. This cannot be the task only for

authorities. We have a long way ahead of us, if the information that in Serbia currently there are three million people living on proceeds from informal economy is correct. The informal economy became a life-style and the awareness of people is the most difficult thing to change. This of course does not mean that we should give up; this simply means that we need to start as soon as possible and that we should involve all structures of the society.

There are few examples of good practice in the countries in the region, such as the activity of the Government of Bulgaria which, with the support of the national trade union organization – CITUB, introduced into the labour legislation a requirement that all employment contracts need to be registered at the National Social Insurance Institute, and with this they have managed to reduce the percentage of unregistered employees from 25% in 2002 to 12.4% in 2003. Moreover, in relation to the problem of declaration of lower income compared to the real income, the Bulgarian Government adopted “minimum social insurance” which is requiring the employers to pay social insurance in accordance to the minimum set in industrial i.e. branch collective agreement, instead in accordance with the minimum amount set at the national level. Additionally, CITUB launched a campaign during which the trade union representatives visited hundreds of companies where the workers were not registered and where the international rights of workers were not respected. This was conducted in cooperation with Labour Inspectorate and the information was published. The campaign successfully identified different aspects of informal work and created possibilities for improvement of working conditions. Bulgarian trade unions also assisted home workers to fight for equ-

al wages and rights in urban and rural areas. Republic of Croatia announced that 2005 is the year of fight against illegal work and within carefully designed and successful campaign it managed to achieve significant results (campaign “City without illegal work”).

Special attention needs to be paid to the development of social dialogue and tripartite dialogue, as well as social partnership on all levels as an inevitable prerequisite for reaching consensus on economic and social development policy of this country, and within the framework of policy, the measures for suppression of the existing informal economy and prevention of emergence of new forms, as well as prevention of future expansion of the illegal activities which have long-term consequences.

All social partners, as equal and competent stakeholders, should take active part in creation and implementation of the overall development policy and special policies (financial, policy on prices, income,...) and should influence the activities of state and other bodies, organizations and institutions. They should also participate in designing and the implementation of the national policy for control over informal economy and the implementation of adopted measures and activities directed towards reduction of the volume of IE and its introduction into legal structures.

How to achieve that:

- through institutional forms of social dialogue (SES on all levels, tripartite bodies);
- cooperation with executive authorities at all levels;
- cooperation with political parties;

- cooperation with non-governmental and other civil society organizations;
- lobbying with different political representative groups;
- actions in Parliament (observer role);
- permanent, wide and levelled education and building of capacities of leaders and trade union members;
- through transparent activities;
- raising of awareness and knowledge on seriousness of this problem with all segments of society – employees, trade unions, employers, public and state;
- support to legislative and regulative framework which would resolve this problem;
- education and provision of assistance to employees in informal sector;
- instigation of collective representation, transfer from informal to formal sphere and organization into trade unions;
- planning and implementation of campaigns.

PART 3: RESPONSE OF TRADE UNIONS

The campaign against illegal work was initiated by the Nezavisnost Trade Union Confederation through the organization of the tripartite event (round table) in October 2005 in Belgrade. Specific conclusions and proposed measures were adopted at the round table, as well as the activities of the Nezavisnost Trade Union Confederation aimed at suppression of illegal work, i.e. directing of informal economy into legal frameworks.

The Confederation of Autonomous Trade Unions of Serbia started the campaign against illegal work in 2005 with the implementation of projects at local level –in tripartite manner, aimed at reduction of illegal work i.e. “work in the grey zone”. More speci-

fically, trade unions worked in cooperation with local self-administration in a way that branch trade unions submitted reports to the Labour Inspectorate, and the Inspectorate conducted inspections on the field based on those reports and checked the situation in the companies that were subject to reports. On the other hand, local self-administration assisted with media coverage of specific events and after these actions the employers from the area acted in more cautious way. Apart from that, the Federation of Independent Trade Unions organized a number of round tables and campaigns and has strived to directly influence policy and law-makers through its programme activities.

In relation to engagement of trade unions in activities with employees in informal economy and efforts to get their confidence and to organize trade union education the following needs to be done:

- act preventively, through contacts and education of pupils and students of final years (lectures, debates, brochures, audio and video records and other modern methods) on: trade union, its programme and manner of work in this area, international norms and standards, labour market, employment opportunities, “advantages” and dangers of work in “grey zone” and possible protection which can be provided by trade union,...
- through social dialogue influence the content of curricula in vocational secondary schools and other secondary schools, as well as universities – with the aim for students to gain knowledge on industrial relations (labour legislation, regulation of relations in the work process – collective bargaining and conclusion of collective agreements, trade unions and exercise of right and freedom to associate and organize trade unions...) and to create preconditions for more developed industrial relations;

- struggle for full harmonization of educational process with realistic needs of modern, market-oriented economy in order to overcome the situation in which we have high unemployment rate and at the same time high number of vacant job positions mostly due to inadequate qualification structure of the persons who are looking for employment;
- through the work of tripartite bodies make direct influence on legislative activities in terms of adjustment of laws and other normative documents to realistic situation and needs of each country (the combination of incentive measures and sanctions in order to ensure higher interest for legal business operations);
- get trust from the employees in informal economy (especially in construction sector, trade, among street retailers and employees in large shopping centres, etc.) by infiltrating trade union activists among them, getting familiar with their daily problems and offering specific assistance through:
 - establishment of free-of-charge telephone line for legal and other advice to persons engaged in informal economy;
 - financial support and assistance if needed (e.g. illness of a worked without contract and health insurance or members of his/her family);
 - communication with Labour Inspectorate in order not to expose informal sector employees and endanger their existence or the existence of their families;
 - provision of free legal aid or representation in the event of dispute before a court.

- Establish contacts and cooperation with institutions (youth and student associations) which serve as the platform for recruitment of the greatest number of employees in informal economy, especially young people who are trying to find their first jobs;
- Strengthen cooperation and social partnership with employers in order to have joint activities focused on creation of necessary assumptions and conditions for legal employment i.e. reduction on illegal activities;
- Intensify cooperation with non-governmental organizations which have experience and positive results in work with groups that are most frequently participating in grey economy (youth, women, etc.);
- Educate trade union activists and enable them to recognize in practice, on the field, all forms of illegal work, especially the ones concealed within the framework of legal businesses (payment of salary in cash with the aim to avoid payment of taxes and contributions) and to react to those occurrences in proper and timely manner;
- Organize campaigns aimed at combating illegal work in the settings where this phenomenon is largely present, and within the campaigns:
 - Organize round tables, debates and other topical events with the participation of the representatives of trade unions, competent state bodies, organizations and institutions, independent experts, professionals and analysts involved in this issue, as well as the representatives of informal economy workers;
 - Conduct education and capacity building of trade union activists and workers in informal economy for preventive actions in this domain, and for specific engagement in resolving problems which are results of illegal work;

- Inform public and participants in illegal activities on the situation in the domain of illegal work, and especially on practical possibilities for their protection by competent state bodies and trade unions (through different modern methods- flyers, leaflets, etc.);
- Achieve complete public nature of trade union activities, especially in relation to undertaken measures and actions, as well as realized results in terms of suppression of illegal work.

It is necessary continuously to work on development and improvement of social dialogue and equal social partnership – from local to national level – in order to be able to implement these measures and actions.

Branch trade unions, especially in the sector of construction, trade, catering and tourism had previously directed a number of their activities towards raising awareness of informal economy workers on importance of trade union organizing and their labour rights. However, all this actions were of partial nature and as a result there was no serious and significant inflow of new members to those branch trade unions. The groups of youth and women of these branches were especially active in these activities.

The trade unions had so far implemented all of their activities in Serbia independently (even without joint coordination from central offices) and without support from other civil society organizations because they wanted to protect informal economy workers.

One of the main tasks of each government is to ensure stable macroeconomic environment and employment opportunities for its citizens. In the attempts to reform legal framework

and to provide adequate living environment it is necessary to have cooperation with trade union organizations, NGOs and other civil society organizations. The workers in informal economy had best results in terms of organization in the events when they had good cooperation with trade unions and civil society organizations. Organization of informal economy employees into trade unions should be based on building of union and solidarity between workers in informal economy. Therefore, in order to achieve this objective it is necessary to enhance cooperation with civil society organizations.

PART 4: MAIN CONCLUSIONS AND REMARKS

The fight against informal economy is not going to fast or easy. We need to change ourselves in the course of that fight. We need to abandon our multi-decade approach that fraud, in general terms, and especially fraud directed at the state is the easiest and socially completely acceptable way of getting income.

The priority tasks for the next period are the reform of labour market and better application of active measures for increase of employment, or decrease of unemployment through creation of new, productive jobs.

Reduction of taxes and contributions on income, deductions for a part of social insurance contributions, loan incentives and other favourable conditions would stimulate employers to register old and employ new workers.

Promotion of effective social dialogue and the awareness of the need to act on local level have the key role in this process. However, in order to ensure effective participation of lo-

cal stakeholders in the process of resolving of the unemployment issue it is necessary to meet certain conditions such as establishment of relevant institutions and defining of development strategies.

The importance of regional and local approach to resolving of the high unemployment problem, and the illegal work, was emphasized in European as well as in Serbian National Employment Strategy. Local employment councils include all relevant stakeholders at the local labour market. Besides the fact that the structure of local employment councils provides for the promotion of social dialogue and active participation of all stakeholders in problem solving process, this approach has other advantages such as the possibility for detailed analysis of development potential and weakness and defining of development opportunities on local level.

Within the framework of national policy for combating informal economy it is necessary to undertake the following activities:

Conduct comprehensive research with the aim to get real, objective and realistic image of the situation on employment level, including the informal economy sector;

- Draft and realize the Project for resolution of informal economy problem, primarily through the implementation of:
 - *National Employment Strategy*;
 - *Strategy for Development of Small and Medium Size Enterprises*;
 - *Agriculture Strategy*, as well as
 - Other developmental documents (*Poverty Reduction Strategy...*);

- Create system and other assumptions for opening of possibilities for new productive jobs, through:
 - New investments and increase of production volume (especially through direct foreign investments and other types of privatization);
 - Changes in labour legislation (deductions for employment of risk groups and groups which are the most represented in informal sector);
 - Changes in fiscal sector – tax deductions;
- Strengthening of control function through the public administration reform (increase of responsibilities of labour inspectorate and other competent bodies, establishment of special organs, regulation...);
- Development and permanent improvement of social dialogue at all levels and practical demonstration of social partnership on the example of resolution of problems related to informal economy.

The organization of workers in informal economy into trade union needs to be viewed as a step towards the fight for formalization of informal economy. Persons engaged in informal economy cannot be sufficiently protected. Informal economy influences the development of the economy in the whole country and represents an obstacle for adequate sustainable development of the society in economic terms. Integration of informal economy into formal flows is extremely important for the achievement of social justice, equality and solidarity.

The trade union organizations in the countries in transition need to improve their negotiation power and its influence on responsible actors, government and employers. It is important for the governments to recognize the work that is happening in the

informal economy. The trade unions should fight for recognition of informal work as professional experience and wherever possible for retroactive payment of social contributions by informal employers.

The trade unions which are organized as social movements include broader definition of workers and bring jobs and community closer; they are uniting economic and political endeavours and strengthening solidarity among employees in informal economy and indigent workers.

The workers in informal economy are the most exploited and the least protected ones. Their constant struggle for survival is endangering their dignity and proper life. Their rights and protection may be achieved through the organization into independent and democratic trade unions.

The economic growth needs to be followed by equal and fair division of income in order to be able to address the problem of informal economy. Within the attempts directed to reduction of informal economy it is essential to develop strategies for review of informal economy growth in relation to globalization process and global production chains.

The organization of workers in informal economy into trade union is extremely vital for ensuring proper work for those employees. At present, the organization of workers in informal economy also represents existential challenge for trade union organizations. Traditionally the trade unions are representing formally employed workers and the formal type of employment is becoming rarer. The organization of trade union movement in informal economy is mostly done because of a certain conflict. The organization is not focused on an employer, because very

often it is difficult to identify the employers, but it is focused on the state.

In the attempts to organize workers in informal economy it is crucial to create links between formally employed persons and participants in informal economy.

The trade unions which are organizing workers in informal economy should methodologically ensure for the voice of these workers to be heard in the trade union. The representatives of the informal economy employees should be involved at all levels of trade union activities, i.e. local, national and international. The organizational approach to the participants in informal economy should be in accordance with forms and conditions of work in informal economy.

The traditional focus of the trade unions only on formally employed workers needs to be changed in order to provide protection and representation of all workers and their needs. The trade unions need to modify their traditional approach and expand their representation in order to be able to address the needs of informal economy workers. Additionally, to be in the position to include this group of workers, the traditional trade union organizations need to broaden their definition of a worker and to influence, to the extent possible, the increase of the scope of required legal documents to include the informal economy domain. The trade unions should consider the expansion of social insurance to cover all workers as their objective. It is important to ensure the recognition of those workers and we could start with the existing organizations, if any.

In terms of organization of workers in informal economy, it is necessary to work simultaneously on local, regional, national and international level.

Information on any success of trade unions achieved in relation to the provision of certain benefits for workers, especially informal economy employees should be publicized.

There is no one single strategy that can be successful in all cases of the organization of informal economy employees. It is necessary to apply a range of different strategies. There are certain planned trade union strategies that proved to be lucrative. We can learn following lessons from those strategies:

- The trade unions should try to build organizational structure in the informal economy with bottom – up approach and should pay special attention on building solidarity among workers;
- The trade unions should create adequate organizational methodologies and techniques, and should adopt network expansion strategies to specific position of a worker in informal economy;
- Trade unions should develop quality education programmes for management and membership in this field;
- The trade unions should build coalitions with the organizations that are working in this same field and should enhance international cooperation in relation to improvement of workers rights in informal economy;
- The trade unions should strengthen their negotiation power. Inclusion of informal economy workers in collective bargaining on national and branch level is an important step towards recognition of those workers and protection of their rights.

In their attempts to organize informal economy employees the trade union organizations should take two aspects in consideration: external and internal. The internal aspect includes necessary steps

which trade unions need to undertake in order to enhance their capacities for representation and protection of those workers. The internal aspect should, apart from the abovementioned, include improvement of cooperation and coordination of activities in this field and the appointment of contact person who will be in charge of informal economy.

The main challenges for trade union organizations in terms of informal economy are as follows:

- Recognize informal economy as a part of labour market;
- Effectively represent participant in informal economy;
- Explore possible ways for formalization of the parts of informal economy which are legal;
- Participation in drafting of national documents pertaining to employment strategy development.

Essential actions of trade union:

- For successful actions related to the plan for suppression of illegal work it is crucial to completely and diversely inform all trade union members and persons engaged in grey economy on the forms, causes, volume and consequences of this phenomenon in each country and in the region. In that sense, the trade unions should adopt practice of mutual bilateral and trilateral events, verbal exchange of information, exchange of written material and documents, establishment of separate web site for presentation of this information, as well as provision of professional and human resource assistance and support to organization and implementation of specific activities;
- The definition of informal economy, i.e. illegal work needs to be clearly defined and harmonized in order to get comparable data and use positive experience from other coun-

- tries. We should also focus on resolution of the priorities and most obvious problems (work without contract, overtime, work longer than the work regulated by law, non-payment or partial payment for provided services, etc.) where the results are more likely to be achieved and which will successfully promote and strengthen trade unions and enable them to extend the activities to include other problems;
- The planned activities for reduction and gradual elimination of illegal work need to be relevant not only for trade unions (labour and legal protection, better social position of workers), but also for employers (elimination of unfair competition) and for state (budget increase). In this way the activities will embody full social partnership;
 - Within the education of members and management of trade union organizations it is desirable to conduct exchange, between countries in the region which have the same or similar problems, of trade union and independent experts and stimulate cooperation of professional and scientific institutions involved in research of this issue;
 - The trade union organizations – participating in the Project, should submit joint initiatives to ITUC and ILO for analysis of certain aspects of informal economy and illegal work, and should propose organization of events related to this topic in one of those countries in order to emphasize the seriousness of the problem in that specific environment and to provide broader support for the activities of trade unions aimed at reduction and gradual elimination of the problem;
 - The participants in the Project will jointly apply for certain international projects aimed at reduction of the volume of informal economy, and will jointly initiate implementation

of such projects. More specifically: within the Informal Economy Project it is necessary to allocate funds for setting of the free telephone line (phone line + professional employee) for assistance and provision of advice to persons engaged in illegal work, as well as for reporting on employers who are hiring such workers;

- The trade union organizations that have made greater progress in this area i.e. that initiated specific activities and achieved good results will transfer that experience to other organizations. More specifically: strengthening of local initiatives through signing of agreements with authorities (majors) in certain cities and management of important local companies on joint activities aimed at implementation of the project “City without illegal work” should include all countries that are members of the project.

The trade union organizations will cooperate on these activities, but they will also independently work in their respective areas on:

- Strengthening and improvement of cooperation with Labour Inspectorate, Tax Administration, Prosecutor’s Office and other bodies and institutions competent for control of the situation in this field, and improvement of the implementation of the decisions related to sanctioning of illegal work;
- Launching of initiatives for amendments of legislation and other normative documents regulating the field of labour, i.e. stimulating, through incentive or sanction measures, direct participants in informal economy (employers, employees) to eliminate it by legalization (tax and other incentives, law on state inspectorate for minor offences, etc.).

The trade unions will implement all of these individual and joint activities in socially responsible manner (in the best interest of employees, employers and community, as well as in the interest of environment protection). During the activities they will also raise awareness on the need for establishment and strengthening of social responsibility of trade unions and setting of general principles and code of ethics for business operations and conduct.

The informal economy workers are underrepresented in the international trade union bodies. “People in informal economy represent the largest concentration of needs without voice, the silent majority of the world economy”, (ILO, 2002). It is essential to find a way to hear the voice of informal economy workers at all levels of trade union organization, especially at international level. The freedom to associate is in many countries reserved only for formally employed workers. ILO and global trade union movement need to implement campaigns for extension of freedom to associate and other workers’ rights to cover the informal economy workers.

There is a need for ITUC to provide access to information related to the situation in informal economy and undertaken activities and measures to all individual countries, at one place (suggestion: special page on web site).

Furthermore, the ITUC needs to submit a list of all ITUC and ILO experts on informal economy who could participate in the round tables at national, regional and local level in the countries members of this Project;

Additionally, it is necessary to find possibilities for greater expert and financial support to the organization of the round tables, as well as broader campaigns organized in the individual countries that are the members of this Project.

Савез самосталних синдиката Србије
УГС “Независност”
Национална радна група за реализацију
MKS/PERS Пројекта

“Промовисање права и представљање
запослених у неформалној економији”
у Републици Србији

НАЦИОНАЛНИ АКЦИОНИ ПЛАН за период јули 2008 – јули 2009. године

Један од основних задатака утврђених програмским оријентацијама репрезентативних синдикаланих централа у Србији - Савеза самосталних синдиката и УГС “Независност”, јесте побољшање радно-правног, економског и социјалног положаја запослених, укључујући и лица ангажована у тзв. ‘сивој зони’.

Ове активности синдикати, као равноправан и компетант социјални партнер, кроз активно учешће у креирању и реализацији укупне развојне и посебних политика (фискална, политика цена, зарада....) и утицај на рад државних и других органа, организација и институција, учествују у осмишљавању и имплементацији **националне политике контроле над неформалном економијом**, те у конкретној

реализацији усвојених мера и активности на смањењу њеног обима и ‘’усмеравању’’ у легалне оквире.

Истовремено, своју пажњу синдикалне организације ће усмерити и на **‘’привлачење’’ и анимирање лица која су ангажована у било којем облику и виду рада у неформалној економији, да се самоорганизују, односно, придруже синдикалном покрету, у борби са остваривање свих, међународним нормама и домаћом законском регулативом утврђених права из рада и по основу рада.**

Кроз Пројекат МКС / ПЕРК **‘’Промовисање права и представљање запослених у неформалној економији’’**, ове синдикалне централе ће интензивирати раније започете и организоване активности, и иницирати нове активности **на сузбијању ове појаве**, а посебно на правној, социјалној и људској заштити лица која су радно ангажована ‘’на црно’’ (без уговора о раду, уплате пореза и доприноса, адекватних услова рада....), или им се, у оквиру редовног радног места, закидају основна права из рада (умањена зарада на коју се уплаћују доприноси, вишегодишње ангажовање на одређено време... и др.).

1. Везано за ангажовање репрезентативних синдикалних централа у Републици Србији **на дугорочнијем и трајнијем решавању проблема неформалне економије, кроз континуирани, системски утицај** на све институције од којих ова појава, њен обим и интензитет зависи, ове синдикалне централе, преко овог Пројекта, ће:

- **директно утицати на законодавне активности**, кроз рад сталних трипартићних тела илџи ад хоћ формираних трипартићних радних група, у сми-

слу прилагођавања закона и других нормативних аката, реалној ситуацији и потребама у Републици Србији (комбинација стимулативних мера и санкција ради обезбеђивања веће заинтересованости за легално пословање);

- **утицати на садржај наставних програма у стручним и другим средњим школама, као и на универзитету**, кроз социјални дијалог, – у смислу стицања знања о индустријским односима (радно законодавство, нормативно регулисање односа у процесу рада - колективно преговарање и закључивање колективних уговора, Синдикат и остваривање права и слободе синдикалног удруживања и организовања....), са циљем стварања претпоставки за развијеније индустријске односе;
- борити се за што **потпуније усклађивање образовног процеса са реалним потребама модерне, тржишно орјентисане привреде**, како би се превазишла ситуација у којој, при веома високим стопама незапослености, постоји велик број непопуњених, слободних радних места, пре свега, због неадекватне квалификационе структуре лица која траже запослење, што је један од најважнијих узрока појаве неформалне економије;
- **успоставити контакте и сарадњу са институцијама** (омладинским и студентским задругама) преко којих се регрутује највећи број ангажованих у сивој економији, посебно младих људи који први пут траже запослење;

- **деловати превентивно**, кроз контакте и едукацију ученика и студената завршних година школовања (предавања, трибине, брошуре, аудио и видео записи и друге популарне методе) о: Синдикату, његовом програму и начину деловања у овој области, о међународним нормама и стандардима рада, тржишту рада, могућностима запошљавања, “предностима” и опасностима рада у “сивој зони” и могућој заштити коју пружа Синдикат, идр.
- 2. Репрезентативне синдикалне централе у Републици Србији - Савез самосталних синдиката Србије и УГС “Независност”, и кроз овај пројекат, **ући ће међу “запослене”, односно радно ангажоване у неформалној економији** (посебно у грађевинарству, трговини, међу уличним продавцима и запосленима у великим тржним центрима... и др.), **ради придобијања њиховог поверења и евентуалног синдикалног организовања**. Едуковани синдикални активисти ће се, на лицу места, међу ангажованима у неформалној економији, упознавати са њиховим свакодневним проблемима и **пружати им конкретну помоћ**, нпр. кроз:
 - отварање бесплатне телефонске линије за **правне и друге савете** лицима ангажованим у неформалној економији;
 - **финансијску подршку и помоћ у случају потребе** (нпр. болести запосленог без уговора и здравственог осигурања или чланова његове породице);

- **комуникацију са Инспекцијом рада**, како се ангажовани у сивој зони не би експонирани и угрожени сопствену и егзистенцију своје породице);
 - **пружање бесплатне правне помоћи и заступање** у случају судског спора, и др.
3. Како би све ове активности имале што бољи ефекат и како би се постигли што бољи резултати, синдикалне централе ће и кроз Пројекат **“Промовисање права и представљање запослених у неформалној економији”** **јачати сарадњу и социјално партнерство са органима власти на републичком и локалном нивоу, као и са послодавцима** у циљу заједничког деловања на стварању неопходних претпоставки и повољнијих услова за легално запошљавање, односно, за смањење “атрактивности” рада у неформалном сектору Истовремено, **интензивираће се сарадња са стручним и невладиним организацијама** које имају искуства и постигнутих позитивних резултата у раду са групама које су најчешће ангажоване у сивој економији (млади, жене, неквалификовани ...);
4. Како би се задаци синдиката у сузбијању појаве неформалног рада, могли, у што већој мери, остварити, репрезентативне синдикалне централе ће **едуковати своје активисте и оспособљавати их** да, у пракси, на терену, **препознају све облике рада на црно**, посебно оне који су сакривени у оквиру легалног посла (исплата зараде на руке у циљу избегавања обавеза по основу пореза и доприноса) **и да правилно, и на време, реагују на те појаве.**

Полазећи од наведених начела и оријентације, у оквиру Пројекта **“Промовисање права и представљање запослених у неформалној економији”**, репрезентативне **синдикалне централе у Републици Србији** ће, у периоду од јула 2008. до јула 2009. године, организовати следеће конкретне активности;

1. Семинар за синдикалне активисте који ће се ангажовати на реализацији задатака у оквиру неформалне економије

Семинар ће се организовати у два (2) термина - у **новембру 2008. године** у два регионална центра – **Београду и Врању**.

Семинару ће присуствовати **по 30 учесника (укупно 60 полазника)** из синдикалних организација, односно региона у којима је неформана економија најприсутнија, односно најизраженија.

Учесници семинара биће упознати са **дефиницијом и појавним облицима, као и распрострањеношћу неформалне економије у Републици, као и у појединим регионима**. Биће анализирана структура ангажованих у “сивој зони” према старосној доби, социјалном статусу и нивоу образовања. Учесници семинара биће упознати и са елементима “атрактивности” неформалног тржишта због којих је та појава постала дубоко укореењена у нашој средини, али, пре свега **са негативним последицама ове појаве**.

Обзиром на распрострањеност неформалне економије у Србији, што је директно везана за стање на тржишту рада, учесници семинара ће бити упознати **са ставовима синдикалних централа као и МКС / ПЕРК, везаним за рефор-**

му тржишта рада, као и за ефикасније и дугорочније решавање проблема незапослености кроз:

- имплементацију стратешких развојних докумената,
- стварање системских и других претпоставки за отварање малих и средњих предузећа,
- усвајање подстицајних мера за пријављивање непријављених радника,
- јачање контролне функције државе,
- активне и пасивне мере тржишта рада...

У том контексту, биће указано и на могућа решења овог проблема, односно на могућности превођења неформалне економије у законске оквире, односно свођење на што је могуће мању меру.

Предавачи на овим семинарима биће **најпознатији експерти из области запошљавања, представници надлежних државних органа и институција, као и независни стручњаци – истраживачи у области неформалне економије.**

2. Организовање, едукација и помоћ лицима ангажованим у неформалном сектору

Безано за синдикално организовање и деловање у неформалној економији, синдикалне централе ће се ангажовати на:

- **организовању кампања**, нпр. под називом ‘ИМАШ ПРАВО...’, у **6 (шест) регионалних центара – Београд, Нови Сад, Ниш, Крагујевац, Смедерево и Врање**, где ће се грађани, посебно лица ангажована у нелегалном сектору,

кроз јавно окупљање на централним трговима или у одређеном простору, упознавати са правима из рада и по основу рада и могућностима да их остваре или заштите;

- **организовање семинара, трибина и других тематских скупова за лица ангажованих у неформалној економији, уз учешће представника Синдиката, надлежних органа извршне власти, организација и институција, независних експерата, стручњака и аналитичара који прате ову проблематику;**
- **јачање сарадње са инспекцијским органима, посебно везано за откривање санкционисање нелегалног рада, као и заштите безбедности и здравља лица ангажованих у нелегалном сектору;**
- **успостављање сарадње са локалним извршним властима и удружењима послодаваца, у циљу развоја и унапређивања социјалног дијалога, односно социјалног партнерства на свим нивоима и заједничког ангажовања на сузбијању постојеће неформалне економије и спречавању појава нових облика ових, ванзаконских активности са далекосежним последицама - кроз покретање пилот пројекта, одн. акције: “Град без рада на црно” у најмање 3 (три) града;**
- **информисање јавности и учесника у неформалној економији о стању у области рада на црно, а посебно о практичним могућностима њихове заштите, како од стране надлежних државних институција тако и од стране синдиката (кроз разне популарне методе – брошуре, леци, памфлети... и др.);**

- **израду и дистрибуцију информативног и пропагандног материјала** који ће се делити током кампања и учесницима организованих тематских скупова.
- **остваривање потпуне јавности у раду синдикалних централа**, везано за предузете мере и активности, као и постигнуте резултате, на сузбијању рада на црно – кроз коинтинуирану сарадњу са свим облицима средстава јавног информисања на републичком и локалном нивоу.

Ове ће се активности одвијати у периоду **од јануара до маја 2009. године**, према посебном календару који ће бити усвојен на националној радној групи.

3. Национални округли сто

Национални округли сто биће организован у **Београду, јуна 2009. године, као завршни скуп у оквиру Пројекта.**

У раду скупа учествоваће 30 – 40 представника оба репрезентативна синдиката на националном нивоу и из региона и градова где је Пројекат реализован, МКС и ПЕРК, Владе Републике Србије и ресорних министарстава, Уније послодаваца и других организација из Републике, региона Југоисточне Европе (посебно земаља са подручја бивше СФРЈ), стручних институција, као и независни експерти.

Учесници Округлог стола ће расправљати о:

- **условима и претпоставкама** за реализацију Пројекта, **предузетим активностима на реализацији овог пројекта као и постигнутим резултатима**, односно ефектима, са становиштва националног и међународног законодавства,

- **механизмима регулације** сиве економије,
- **закључцима и препорукама са одржаних тематских скупова** у оквиру Пројекта , односно кампање;
- **стварању системских и других претпоставки** за отварање могућности елиминисања неформалне економије, односно за ново, продуктивно, легално запошљавање, кроз:
 - нове инвестиције и повећање производње (посебно кроз директна страна улагања и друге облике приватизације),
 - промене у радном законодавству (олакшице за запошљавање ризичних и група најзаступљенијих у неформалном сектору),
 - промене у фискалном сектору – пореске олакшице...;
- **јачању контролне функције кроз реформу државне управе** (јачање одговорности Инспекције рада и других надлежних органа, формирање посебних органа, нормативно регулисање...);
- **активностима на заштити посебно угрожених категорија** (жене, млади, неквалификовани...), као и
- **изазовима за синдикате**, у смислу привлачења и организовања лица ангажованих у овој зони привредних активности.

Закључци са Националног округлог стола биће **публиковани и дистрибуирани свим учесницима Пројекта.**

Београд, јуни 2008. године.

ЗАКЉУЧАК

Усвајањем Националног акционог плана за период јули 2008. – јули 2009. година, најважније активности Савеза самосталних синдиката Србије биће усмерене на побољшање радно-правног, економског и социјалног положаја лица запослених у тзв. »сивој зони«, и то организовањем конкретних активности, као што су семинари за синдикалне активисте, организовање, едукација и помоћ лицима ангажованим у неформалном сектору. По извршењу годишњег плана активности биће организован Национални округли сто, на коме ће се сумирати остварени резултати, те извући поуке за будуће активности.

Како су у питању веома обимне активности на превођењу неформалне економије у формалну, потребно је јачати истраживачке капацитете синдиката, те укључивати све релевантне субјекте – синдикате, послодавце, инспекцију рада, државу, невладине организације у сузбијању неформалне економије и промовисању права радника ангажованих у овом сектору.

Прво локално истраживање неформалне економије у Србији помогао је Швајцарски савет за помоћ свету рада (SLA) кроз финансирање пројекта „Подршка социјалном дијалогу у Србији“ у оквиру кога је извршено истраживање случајева неформалне економије у Врању, а иста институ-

ција је омогућила и одржавање Округлог стола у Врању, где ће се презентовати анализа.

Управо помоћ SLA реализацији и пројекта „Промовисање права и представљање запослених у неформалној економији“, дало је идеју да се сагледа комплементарност и других пројеката који се одвијају у Србији, као нпр. шпанског пројеката ISCOD (о обуци синдикалних активиста), пројеката Фридрих Еберт Фондације, те пројекта МОР-а (о повећању запошљавања младих у Србији – у оквиру кога је предвиђено да се интервенише у угроженим подручјима - Јужној Бачкој, Београду и Пчињском округу), те да се искористе све могућности за дугорочно и квалитетно решавања питања неформалне економије.

ЛИТЕРАТУРА

1. Sergejus GLOVACKAS, Charles WOOLFSON, Margarita TUCH, *Неформална економија у Централној и Источној Европи*, Водич за синдикате
2. MKS/PERC – FNV Пројекат: СЕ/ННД: „Промовисање права и представљање запослених у неформалној економији“: *АНАЛИЗА НЕФОРМАЛНЕ ЕКОНОМИЈЕ / НАЦИОНАЛНИ ИЗВЕШТАЈ – СРБИЈА*, Београд, март 2008. године
3. ITUC/PERC - FNV Project: СЕ/ННД: "Promotion of rights and representation of workers in informal economy" *INFORMAL ECONOMY ANALYSIS / NATIONAL REPORT - SERBIA*, Belgrade, March 2008.
4. MKS/PERC – FNV Пројекат: СЕ/ННД: „Промовисање права и представљање запослених у неформалној економији“: *НАЦИОНАЛНИ АКЦИОНИ ПЛАН* за период јули 2008. – јули 2009. године, Београд, 2008. године
5. Савез самосталних синдиката Србије, *13 Конгрес*, Документи, Београд, јун 2006.
6. Савез самосталних синдиката Србије, *Првомајски пројесци* 2008, Радничка штампа, Београд, 2008.

СТР - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

331.105.44(497.11)
339.163.4(497.11)

ПАУНОВИЋ, Сања

Неформална економија у Републици Србији :
студија случаја : регионални пример: Пчињски
округ - Врање / Сања Пауновић. - Београд :
Савез самосталних синдиката Србије : Swiss
Labor Assistance : Радничка штампа, 2008
(Београд : Са-Ми Графика). - 131 стр. ; 21
см

Текст на срп. и енгл. језику. - Тираж 500. -
Библиографија: стр. 131.

ISBN 978-86-7073-124-0

а) Савез синдиката Србије б) Сиво тржиште
- Србија
COBISS.SR-ID 153445900

ISBN 978-86-7073-124-0